

Bir İktisadî Siyaset Peşinde

Yazan:

OSMAN OKYAR

I. Giriş. — II. İktisadî vaziyetin umumi bilâncosu. — III. İktisadî siyasetin hedefleri. — IV. Gelirlerle fiyatlar arasında yeni muvazene. — V. İktisadî faaliyetlerin geliştirilmesi. — VI. Harici ticaret meselesi. — VII. Netice.

I. GİRİŞ.

Herkes şu husus üzerinde müttefiktir ki, bugün memleketimizde karşılaşılan en mühim meselelerden biri, hattâ belki en mühim mesele, iktisadî vaziyete dair bir çareî hal bulunmasıdır. Bu mesele etrafında muhtelif muharrirler tarafından, muhtelif dergi ve gazetelerde yazılar yazılmakta ve çareihal olarak bazı teklifler ileri sürülmektedir. Fakat bu tekliflerin ekserisi, meselenin etraflı bir tetkikine dayanmayıp çok defa müfrit ve tek taraflı bir vasıf taşırlar. İleri sürülen teklifler arasında: «İktisadî hayatı hükümetin koyduğu tazyitlerden kurtaralım, bunun neticesinde her şey düzelecektir» mealinde düşüncelere bilhassa rasgeleniyor. Ne yazık ki işin bu kadar basit ve kolay olduğuna inanmaktan çok uzağız. Bu gibi acele hükümlere ve tek taraflı görüşlere sapmamak için, vaziyetin biraz daha etraflıca ve mümkünse bir küll olarak tetkikinin icabına kani olduğumdan, bu küçük yazıyı yazmak cesaretini buluyorum. Maksadım, dertlere çareihal olarak memleketimizde tatbik edilebilecek iktisadî siyaseti araştırmaktır. Bu hususta takip etmek istediğim usul aşağıdadır: Evvelâ iktisadî vaziyetimizi umumi olarak gözden geçirmek; sonra bu vaziyetin icaplarına göre, iktisadî siyasetin hedeflerini tayin etmeğe çalışmak, nihayet de bu hedeflere bizi götürececek yolları ve tedbirleri münakaşa etmek. Böylece, bütün giriftliği ve zorluklarıyla meselenin meydana çıkacağını ümit ediyorum.

İlk iş, iktisadî vaziyetin başlıca vasıflarını umumî olarak gözden geçirmektir. Bunu yapmak ve bütün iktisadî branşlardaki faaliyetin en doğru ölçüsünü bulmak için rakkamlardan faydalanmak zorundayız. Bu rak-

kamları, ancak iyi hazırlanmış ve tamam olan istatistiklerden elde edebiliriz. Maalesef Türkiyede iktisadî faaliyetlere dair elimizde olan istatistikler eksik veya eskimiştir [1]. En fazla malûmatı ihtiva eden istatistik yıllığının son nüshası 1944 te çıkmıştır. Böylece toplu olarak mevcut malûmatı ancak 1943 senesine kadar elde edebiliyoruz. Şu halde o zamandanberi geçen dört senelik bir müddet için iktisadî hayat hakkında toplu olarak rakkamlar mevcut değildir. Bundan maada, haricî ticarete dair rakkamlar, 1940 tan sonraki seneler için mevcut değildir. Bu şartlar içinde iktisatçıya düşen işin güçlüğü kolaylıkla takdir edilebilir. Bu vaziyet karşısında aşağıdaki hattı hareketi takip etmek mecburiyetindeyim. Bazı mevzular için İstatistik yıllığından alınan 1943 rakkamları, başka mevzular için haric membalardan alınan 1945 rakkamları, nihayet bazı mevzular için de sadece tahminler kullanılacaktır. Malûmdur ki ilmi bakımdan böyle bir tarzı hareket caiz değildir. Fakat bu etüddeki maksadımız, iktisadî vaziyetin teferruatlı ve ince bir tahlilinden değil, umumî ve büyük çizgili bir manzarasından faydalanmak olduğu için, yukarıdaki hareket tarzı mazur görülebilir.

II. İKTİSADİ VAZİYETİN UMUMİ BİLANÇOSU.

Bugünkü iktisadî vaziyetimizi vasıflandırmak için iktisadî yazılarda sık sık enflasyon tâbiri kullanılıyor. Çok defa muhtelif kimseler tarafından değişik mânalar verilen bu enflasyon kelimesinden ne anlamak lâzımdır ? Acaba enflasyon, bazan ileri sürüldüğü gibi, sade tedavüldeki nakit miktarının mühim nisbette artmasından ibaret midir ? Yoksa bu halin mevcudiyeti aynı zamanda istihsal vaziyetine de bağlı mıdır ? En modern görüşe nazaran, enflasyonu, tedavüldeki nakit miktarıyla istihlâke arzolunan malların miktarı arasındaki münasebetin değişmesinde aramak lâzımdır. Şöyle ki bir memleketin istihsal kaynakları tam faaliyet halinde olurlarsa, yani işsizlik mevcut olmayıp istihsali daha fazla arttırmak kabil değilse, satın alma kudretine veya başka bir deyişle tedavüldeki nakit miktarına yapılacak herhangi bir ilâve bütün tesirini sade fiyatlar üzerinde gösterecektir. Buna mukabil iktisadî faaliyet branşlarının tam istihdam halinde olduklarını farzetmezsek, yeni yaratılan satın alma kudretinin tesiri iki tarzda tecelli edebilir. Bir taraftan işsiz

[1] Bu yazı, Kasım 1947 de çıkan İstatistik Yılığının neşrinden 8 ay evvel yani 1947 başında yazılmıştır. Mamafih bazı rakkamları, son yıllığa göre tashih etmek kabil olmuştur.

kalmış istihsal kaynakları çalışmaya sevk edilir, diğer taraftan da fiyat-
larda bir miktar tereffü olur. İşte biz bu gibi fiyat tereffüüne enflasyon
ismini veriyoruz. Bütün istihsal kaynakları seferber edildikten sonra ye-
niden yaratılan satın alma kudretinin tesiri sade fiyatlar üzerinde olduğu
vakit meydana gelen fiyat artışlarını ise tamamiyle enflasyon mahsulü
addedeceğiz.

Enflasyon tâbirini aydınlattıktan ve bir nevi kıstas elde ettikten
sonra iktisadî vaziyetimizin tetkikine geçelim. Bu işi yaparken, mevzuu
ayıracağımız kısımlar şunlardır :

- 1) Malî saha
- 2) İstihsal sahası
- 3) Fiyatlar
- 4) Millî gelirin taksimi (rant, kârlar, maaşlar, ücretler).

Bu tetkikleri yaparken, 1939 senesinin vasatî rakkamlarını, bugüne
veya elimizde olan istatistiklerin en son senesine ait rakkamlarla ve mec-
bur oldukça sade tahminlerle mukayese etmeğe çalışacağız. 1939 senesi,
harp evveli son normal senesi olduğundan mukayese esası olarak seçildi.

1) Malî saha :

Malî vaziyeti tesbit bakımından, bilhassa bizim memleketimiz gibi
kredinin fazla inkişaf etmemiş olduğu bir memlekette, faydalanabileceği-
miz en mühim rakkam tedavüldeki nakit miktarıdır. Bu miktar 1939
danberi nasıl değişti ? 1939 senesinde vasatî olarak 280 milyon lira rad-
delerinde olan bu miktar, harp seneleri zarfında devamlı bir artışla bugün
vasatî olarak 900 milyon lira raddelerine çıkmıştır. Binaenaleyh diyebi-
liriz ki, vasatî olarak, bugün tedavüldeki nakit miktarı 1939 dakine na-
zaran üç mislinden biraz fazladır. Bu artışın başlıca iki sebebi vardır :
1) Harp esnasında gittikçe fazlaşan ordu ve diğer masrafları karşıla-
mak için hükümetin Merkez Bankası vasıtasıyla emisyonla mecbur kal-
ması. 2) Artan fiyatlar ve bunun tesiriyle canlanan iktisadî faaliyetler
karşısında, halkın nakte ihtiyacının fazlaşması.

Birinci sebebin ehemmiyetinin daha büyük oluşu bizi, harp seneleri
esnasında artan masrafların Devletçe finansmanı tarzını tetkik etmeğe
sevkeder. Bütçelerin masraf rakkamlarına baktığımız zaman, görürüz ki,
fevkalâde tahsisat dahil, bunların yekûnu 1939 da 250 milyondan 1945
senesinde 1 milyar ve belki biraz daha fazlaya bile çıkmıştır. Böylece
1945 in bütçe yekûnu 1939 a nazaran dört defa fazladır. Harp seneleri
esnasında artan masrafların ne şekilde finanse edildikleri meselesine ge-

İnce, söylenebilir ki, bazıları muvakkat mahiyette olan varlık vergisi gibi, bazıları daimî mahiyette olan, meselâ birçok maddelerden alınan istihlak vergileri gibi, unumiyetle vergilerin küçümsenemeyecek bir gelir kaynağı temin etmiş olmalarına rağmen artan devlet masraflarının başlıca karşılanma membaı istikrazlar olmuştur. 1939 dan evvel devlet masrafları çok cüz'î bir nisbetle istikrazla kapatılırken, harp seneleri bütçelerindeki masrafların istikraz yoluyla kapatılan nisbeti çok yükselmiştir. Bu istikrazları, tedavüldeki nakit miktarına tesir bakımından, ikiye ayırmak lâzımdır. Birinci nevi istikrazlar, piyasaya satışa çıkarılan uzun vadeli tahvil şeklindeki istikrazlardır; meselâ Millî Müdafaa ve Devlet Demiryolları tahvilleri gibi İkinci neviden olan istikrazlar kısa vadeli Hazine bonosuna veya altına karşı Merkez Bankasınca yapılacak avanslardır. Harp yılları içinde, gittikçe artan masrafları karşılamak için, bilhassa ikinci nevi istikrazlardan mühim miktarlarda faydalanıldı. İstikrazların, tedavüldeki nakit miktarına tesir bakımından farkları şudur : birinci neviden olan istikrazlarda, istikraza müsavi bir nakit miktarı tedavülden çekilir, şöyle ki halk, satın aldığı tahviller mukabilinde evvelce kendinde mevcut nakit miktarından bir kısmını devlete verir. Bu para, muhtelif maksatlarla devlet tarafından tekrar piyasaya sürüldükten sonra, neticede tedavülde nakit miktarı evvelki kıymetlerini bulmuş olur. İkinci neviden istikrazlarda ise, devlet altın ve hazine bonosuna karşılık olarak, Merkez Bankasından nakit şeklinde avans temin etmiştir. Bu naktin piyasaya sürülmesinin neticesi tedavüldeki nakit miktarına safi bir ilâve meydana getirmektir. Tedavüldeki nakit hacminde harptenberi vukubulan büyük artış işte bu şekilde meydana gelmiştir. Meselâ sırf altın karşılığı olarak devlet Merkez Bankasından 250 milyon lira borçlanmıştır.

2) İstihsal :

Evvelâ ziraat sahasındaki istihsal vaziyetini gözden geçirelim. Beş, altı senedenberi ziraatimize tesir eden başlıca âmiller, fevkalâde vaziyet dolayısıyla müstahsillerin azalması ve ziraî fiyatların çok yükselmeleri olmuştur. İstatistiklere göre başlıca hububat maddelerinin yekûnu olan mahsul 1941 de 6,8 milyon tonu buluyordu. Bu rakam, 1934-38 seâlelerinin mahsulleri vasatîsi olan 7,3 milyon tona yakındır. 1942 senesinde mahsul fazlaşmış (8,400,000 ton) fakat bu seneden itibaren 1945 e kadar azalan bir seyir takip etmişti (1945: 4,013,000 ton). Böylece harbin son senelerine ait mahsullerin, harp evvelî vasatîsi olan 7 milyon tonun altında olduğu görülüyor. Neticede diyebiliriz ki bu müddet zarfında mah-

sulün vasatî seviyesinde azalma olmuş ve böylece ziraati müteessir eden iki başlıca âminin aksi istikametlerde tesirlerinin istihsalin azçok azalması şeklinde tezahür etmiştir; fiyat yükselişi mahsulü arttıramamıştır. Hayvancılığımız için de belki buna yakın bir neticeye varılabilir. Et fiyatlarının büyük artışına rağmen Türkiyede kesilen hayvan miktarı 1939 da 68,000 ton iken 1934 te ancak 76,000 e çıkabilmiştir ve 1944 te tekrar 66,000 tona düşmüştür.

Sanayi mahsullerinde vukubulan değişiklikleri ifade maksadiyle, bazı mühim sanayi maddelerine ait rakkamları aşağıda veriyoruz :

Pamuk	1939 da	156.000 ton
»	1942 de	134.000 »
»	1945 de	65.000 »
Tütün	1939 da	65.000 ton
»	1942 de	54.000 »
»	1945 de	69.000 »
Keten	1939 da	12.500 ton
»	1942 de	6.000 »
»	1945 de	1.700 »

Bu rakkamların bıraktığı kuvvetli intiba, sınaî mahsullerin 1939 dan beri azalmakta oldukları merkezindedir. Bugüne ait son rakkamlar henüz mevcut olmamakla beraber bu maddeler istihsalinin tütün müstesna harp evveline nisbeten düşük olarak devam ettiğini tahmin edebiliriz.

Ziraî ve sınaî mahsullerin seyrini kısaca gördükten sonra sanayi sahasındaki istihsale geçelim. Bu mevzu hakkında umumiyetle, İstatistik yıllıklarında maalesef gayet az malûmata raslanmaktadır.

Aşağıdaki rakkamlar maden kömürü istihsalinin seyrini gösteriyorlar:

1939 da	2,696 (milyon ton olarak)
1943 de	3,165 (» » »)
1945 de	3,719 (» » »)

Sanayimizin en mühim branşı olan mensucat istihsaline dair İstatistik yıllığında hiç bir rakkam bulunmamakla beraber, yerli mensucat istihsalinin harp yılları zarfında umumiyetle mühim miktarda arttığı bilinmektedir. Mamafih, bu maddelerin ithalinde vukubulan azalmalar da nazarı itibara alınrsa, yekûn olarak piyasaya arz edilen mensucat miktarı hakkında doğru bir tahmine varmak güçleşir. Diğer imalât endüstrilerimiz için de maalesef istatistiklere malik değiliz ve bunların istihsalinin seyri hakkında kaba bir tahminde dahi bulunmak kabil değildir. Yal-

nız hariçten gelen mamuller miktarının harp zarfında tedricen azaldığını biliyoruz.

3) Fiyatlar :

Fiyatların seyri hakkında fikir edinebilmek için bir taraftan hazırlanan fiyat endekslerini, diğer taraftan da bazı mühim maddelerin fiyatlarını teker teker tetkik edelim. Umumi bir fikir edinmek maksadıyla evvelâ endekslerin seyrini görelim. Endeksler, bünye ve yapılış tarzlarındaki hususiyetlerden dolayı, taallûk ettikleri mevzuu, bugün için, ancak kısmen doğru olarak ifade etmektedirler. Böyle olmakla beraber, mevzuu-bahis endekslerin maksadımız için kâfi derecede temsili olarak kabul ediyoruz. İstanbul Sanayi ve Ticaret Odası tarafından hazırlanan ve bir çok maddelerin toptan fiyatlarını ihtiva eden fiyat endeksi, 1914 senesi fiyatları 100 itibar edildiği takdirde, aşağıdaki seyri göstermektedir:

1939 (Haziran)	825
1943	»	3.793
1945	»	3,197

Şu halde 39 ile 43 arasında İstanbulda toptan eşya fiyatları 4,5 defa kadar yükselmiştir. Endeksin bugüne ait rakkamı elimizde olmamakla beraber, bazı fiyatların belki o zamandanberi inmiş ve fakat başka fiyatların muhakkak çıkmış olduklarını nazarı itibara alarak, endeksin de gene biraz yükselmiş olduğu muhakkaktır [2].

Gene Ticaret ve Sanayi Odası tarafından hazırlanan ve 20 şehirde zarurî eşya fiyatlarını ifade eden hayat pahalılığı endeksini alırsak aşağıdaki rakkamları buluruz (1914 senesi 100 itibar edildiği halde):

1939	1.570
1943	6.058
1944	6.352
1945	6.180

Bu rakkamlara göre, 39 ile 44 arasında, hayat pahalılığı 4 defa fazlaşmıştır. Fakat bu endeksin ev kiralalarının sabit kaldığını farzedtiğini unutmamak lâzımdır. Herkes için fiiliyat tamamıyla böyle tecelli etmediğine göre, hakikî hayat pahalılığının dört defadan da fazla arttığı hükmüne

[2] Eylül 1946 da yapılan devalüasyondan sonra, kesin bir şekilde fiyatların tekrar arttığı malûmdur.

varıyoruz [3]. Şüphesiz Türkiyenin muhtelif şehirlerinde bu artış aynı derecede olmamıştır. İstanbul hayat pahalılığının en fazla arttığı bir şehirdir. Bütün Türkiye için vasatî bir artış rakkamı bulmak lâzım geldiği takdirde, 1939 danberi bugüne kadar, umumî olarak hayat pahalılığının dört defa arttığını kabul edersek, belki hakikatin berisinde bile kalmış oluruz.

4) Millî gelirin taksimi:

Bu bahis altında, memleket dahilinde meydana gelen gelirin taksiminde, harptenberi vukubulan değişiklikleri tespit etmiye çalışacağız. Vuku bulan değişiklikleri üç fasıl altında kısaca görelim. Bunu yaparken kabul ettiğimiz faraziye, bu sınıflara giren insan miktarının harp başlangıcındanberi değişmemiş olduğudur.

Rant: Bilindiği gibi toprak ve bina gibi miktar itibariyle mahdut şeylerden husule gelen gelirdir. Toprak mahsullerinin harptenberi çok kıymetlenmiş olmaları, mahsulün aynı seviyede kaldığını kabul edersek, toprak sahiplerine düşen rant miktarını fazlaştırmıştır. Mamafih bizde rant faslı altında mühim para transferleri olmamaktadır, çünkü, hallerin büyük ekseriyetinde toprağı işleten adamla toprak sahibi aynı şahıstır. Neticede toprak sahibi olan sınıfın rant şeklindeki iradı, toprak mahsullerinin kıymetlenmesi nispetinde artmıştır. Binalardan husule gelen irat meselesine gelince, vaziyet burada farklıdır. Hükûmet, bir kanunla binaların kira bedellerinin 1939 danberi arttırılmasını menetmiştir. Binaenaleyh binalardan husule gelen iradın nakdî mukabilinin, yeni yapılar hesaba katılmazsa, zarurî olarak 1939 dakinin aynı kalması lâzımdır. Bununla beraber, tatbikatta gayri meşru yollarla (hava parası) bu kanundan kaçınılmış ve böylece bazı bina sahipleri iratlarını mühim miktarda arttırmaya muvaffak olmuşlardır. Neticede diyebiliriz ki, fiiliyatta, binalardan husule gelen irat da bir miktar artmıştır [4]. Fakat bu artıştan aynı derecede istifade etmek bina sahiplerinin büyük ekseriyetine nasip olmayıp, ancak şartların müsaadesi dahilinde gayri meşru bir tarzda hareket eden bina sahiplerine münhasır kalmıştır.

Ücret ve maaşlar: Bu fasıl altında tevzi edilen geliri iki kısma ayıracağız. Birinci kısım, devlet veya devlete bağlı müesseselerde çalışıp,

[3] 1947 başında yapılan %20 kanunî arttırma bittabi bu rakkamlara aksetmemiştir.

[4] Kanunî şekilde bu, ancak 1947 başında olmuştur.

kısmı küllisi memur olan insanlara, maaş veya başka bir nam altında isabet eden gelirdir. Harp seneleri zarfında, bu kategoriye giren insanların gelirleri, hükûmet tarafından muhtelif suretlerde arttırılmıştır. Maaşlarına, takribî olarak %40, %50 nispetinde zam yapılmıştır. Bundan maada, bu sınıfa, nadiren aynı şekilde ekseriya nakdî şekilde ve aynı yardım namı altında ayda 15 lira kıymetinde bir yardım yapılmıştır. Ayrıca, bu sınıf, harp seneleri zarfında iki defa olmak üzere, birer maaş ikramiye şeklinde devletten nakdî yardım görmüştür. Son olarak da, bu sınıf bazı eşyanın (mensucat ve şeker gibi), muayyen miktarlarda ve nispeten ucuz fiyatla dağıtılmasından istifade etmiştir. Şu halde, heyeti umumiyesi itibariyle «sabit gelirlî» olarak tavsif edilen bu sınıfın gelirinin dahi harp zarfında tamamiyle sabit kalmadığı görülmüyor. Muhtelif şekillerde yapılan yardımların bir vasatîsini bulup, bu gelirin harp evveline göre tam hangi nispette artmış olduğunu tayin etmek biraz güçtür. Fakat maksadımız için elimizde takribî bir rakkamın bulunması icap ettiğinden, harp evveline nazaran, vasatî olarak gelirin %50-60 artmış olduğunu kabul edelim [5].

Devlet için veya devlete bağlı müesseselerde çalışmayıp ziraat veya endüstride bir müteşebbisin hizmetinde çalışanların gelirine gelince, umumiyetle ücret ismini verdiğimiz bu gelirlerin harp zarfındaki seyrini tespit etmeye çalışırken gene istatistiklerin kifayetsizliğine işaret etmek lâzımdır. Filhakika ziraat ve endüstride çalışanların ücret ve kazançları hakkında toplu şekilde doğru istatistiklere malik olupınca, yanlış olmaları çok muhtemel olan tahminlere dayanmak mecburiyeti hasıl olur. Umumiyetle müşahade edilen hâdise, ücretlerin, gerek sanayi, gerek ziraatte bir hayli artmış oldukları keyfiyetidir. Fakat hangi nispette? Ziraatte, mıntakadan mıntakaya ve mevsimden mevsime ücret seviyeleri şüphesiz değişiklikler arzietmekte ve binnetice ücret artışları da değişmektedir. Fakat ücretlerin en az arttıkları yerlerde bile, eskisine nazaran iki veya üç misline müsavi ücret artışlarının vuku bulduğu muhakkaktır. İstanbul mıntakasında zirai yevmiyeler, 1-1,5 liradan bir aralık 3,5-4 liraya kadar yükselmiştir. Endüstri ise, merkezlere münhasır kaldığı ve mevsimlere tâbi olmadığı için ücret artışları fazla mütehavvil değildir. Umumiyetle endüstride vasatî ücretlerin üç defa ve mütehassıs işçi yevmiyelerinin de bu nispetten fazla olarak artmış olduğunu kabul edersek belki fazla yanılmış olmayız. Unutmamak lâzımdır ki, harp esnasında, iş piyasasında, seferberlik dolayısıyla, arzın daralmasının bu netice üzerine büyük tesiri olmuştur.

[5] Buna, değişik nispette olan ve 1947 de yapılan maaş zamları da ilâve edilmelidir.

Kâr: Millî gelirin taksiminde sonuncu ve üçüncü unsura, yani kâra gelmiş bulunuyoruz. Sanayi, ticaret ve ziraat ile uğraşan müteşebbislerin hakikî kârlarını tespit etmek her zaman için güç bir iştir. Birinci şartı etraflı istatistiklerin mevcudiyetidir. Ayrıca bu mesele müttekâmil bir gelir vergisi sisteminin meriyette olmasıyla de alâkadardır. Bu şartlar altında, kâr seviyelerini memleketimizde doğru olarak hesaplamanın güçlüğü kolaylıkla anlaşılır. Mâmafih, gene bazı tahminlerde bulunarak, maksadımıza yaklaşmaya çalışalım. Umumiyetle karşılaştığımız hâdiseler, harp esnasında, gerek umumî istihsal, gerek iç veya dış ticaretle uğraşan müesseselerce, temin edilen kârların fevkalâde denecek bir tarzda artmış olmasıdır. Fakat bu kâr seviyesinin tam hangi nispette artmış olduğunu tespit etmek imkânsızdır. Biliyoruz ki, kâr denilen şey, maliyet masraflarının mecmuunu, satışının mecmu tutarından tenzil ettikten sonra, müteşebbisin elinde kalan paradan ibarettir. Mecmu satış tutarı, satılan malın miktarına ve satış fiyatına bağlıdır. Fiyatları tetkik ederken görmüş-tük ki, bir çok malların fiyatı dört, hattâ beş defa yükselmiştir. Bundan maada, çok talepte olan veya kara borsaya intikal eden mallara ait fiyat tereffüleri çok defa tamamıyla hudutsuz olmuştur. Kısa vâdeli bir noktai nazardan maliyet masraflarının en mühim kısmını ücretlerin teşkil ettiği kabul edilirse, bunların vasatî artış nispetlerinin fiyatlar artış nispetlerine nazaran düşük olduğu görülecektir. Bu faraziyeye, istinaden, satış fiyatı ile maliyet fiyatı arasında hasıl olan marjdan ibaret olan kârlar, kahir bir şekilde, müteşebbislerin lehine olarak inkişaf etmiştir. Mâmafih faraziyemizin tamamıyla doğru olmadığını ve kısa vade bakımından, maliyet masraflarından ham madde bedellerinin de mühim rol oynadığını unutmamak lâzımdır. Tüccarların temin ettikleri kârlar meselesinde vaziyet farklıdır. Onların kârı, satın alma masrafiyle satış tutarı arasındaki farka müşavidir. Harp esnasında tüccarların kârını yükseltmeye âmil olan unsurlar da, dış ve iç fiyatlar arasında büyük marjlar, iç piyasanın bazı sahalalarında hissedilen büyük darlıklar ve gittikçe çoğalan fiyatlar yüzünden, eldeki stokların durdukları yerde kıymetlenmeleridir. Böylece bazı tüccarlar, sırf ellerindeki stoku satışa arz etmeden biraz bekledikleri için, oldukları yerde, büyük kazançlar temin etmişlerdir.

Herhalde müteşebbislerin kâr hadleri, faaliyet sahalalarına göre, değişikliklere uğramaktadır. Muvakkat veya daimî darlıklar hissedilen veya karaborsası teşekkül eden sahalarda, diğer sahalara nazaran çok daha büyük kârlar temin edilmiştir. İktisadın muhtelif sahalalarında darlık ekseriyeti teşkil ettiğine göre, temin edilmiş vasatî kâr hadlerinin normal seviyeleri çok aşmış olduğu tahmin edilebilir.

Millî gelirin taksiminde vukubulan değişikliklere işaretle iktisadî vazii-

yetin kaba ve umumî manzarasını tamamlamış olduk. Böylece meydana çıkan manzaranın başlıca vasfı nedir? Kabul ettiğimiz şekilde bir enflâsyonun mevcut olup olmadığını araştıralım. Şüphesizdir ki, mevzuubahis zaman zarfında, bizde devamlı olarak tam istihdam vaziyeti hüküm sürmüştür. Yani herhangi bir mntaka veya branşta ehemmiyete değer miktarda istihsal faktörlerinin hiç biri çalışmak isteyip de işsiz kalmamıştır. Harp zarfında istihsalın umumî seyrine gelince, ziraatte, hububat istihsalı, takribî olarak harp evveli seviyesinde devam etmiş ise de sınaî mahsullerin bazılarında (pamuk, yağlı tohumlar) istihsal azalmıştır. Yerli endüstride, bilhassa kömür ve mensucatta bazı terakkiler görülmekle beraber, umumî istihlâke çıkarılan mal miktarı, bilhassa ithalâtımızın harp dolayısıyla daralmasından müteessir olmuştur. Yalnız şunu da kaydetmek lâzımdır ki bu neticeler harp esnasında Millî Müdafaa emrine verilen büyük miktarda insan sayısından dolayı, harp evveli müstahsil kuvvetine ve mevcut istihsal malzemesine nispeten azalmış bir müstahsil kuvvet ve yenilenmesi kabil olmayan istihsal malzemesiyle elde edilmiştir. Umumî istihsal miktarlarıyla bu istihsalı meydana getiren işçi miktarının mukayeseleri kabil olsaydı, insan başına randımanın seyri hakkında fikir sahibi olabilirdik. Yukarıda ifade edilen istihsal durumuna mukabil, memlekette nakit olarak mevcut satın alma kudreti 1939 dakine nazaran en az üç defa fazlalasmıştır. İstihsal ile satın alma kudreti arasında meydana gelen bu yeni nispet bir enflâsyon mevcudiyetinin kabulünü icap ettirir. Çok değişmeyen bir istihsalın karşısında, umumî fiyat seviyesinde başgösteren yükselme de enflâsyonu teyit eden bir işarettir. Bu enflâsyonun neticelerini de millî gelir taksiminde vuku bulan değişiklikler bahsinde gördük. Değişiklikler, memur ve ekseriyetle rantiyeye sınıfının aleyhine, küçük ve büyük şahsî müteşebbislerin lehine tecelli etmiş ve ekseriyeti amele veya esnaftan müteşekkil ücretli sınıfı, takribî olarak, eski vaziyetlerinde bırakmıştır.

III. İKTİSADÎ SİYASETİN HEDEFLERİ

İktisadî manzaramızı kısa ve umumî bir tarzda gördükten sonra bize düşen vazife, tarif edilen şartlar altında takip edilmesi icap eden bir yol aramaktır. Kısmen harbin zaruretlerinden ileri gelmiş, kısmen takip edilmiş olan iktisadî ve malî siyasetlerin neticesi olan, yukarıda başlıca vasıflarını tarif etmeğe çalıştığımız bir iktisadî vaziyetle karşı karşıya bulunuyoruz. Gerek bu vaziyetin, gerekse tahakkukunu istiyeceğimiz bazı hedeflerin icap ettirdikleri iktisadî siyaset ne olabilir? İktisadî vaziyeti

tetkik ederken, bir çok meselelerin hallinin lâzım geldiği meydana çıkmıştır. Enflasyonun neticeleri olan meseleler, istihsal dâvası, haricî ticaret meseleleri, çaresi bulunması icap eden işlerin başında gelmektedirler. Diğer taraftan unutmamak lâzım ki iktisadî sahada, herhangi bir hedefe ulaşmak maksadiyle alınan bir tedbir, kendini, şartlara göre, şiddetli veya hafif bir tarzda, bütün iktisadî bünye içinde hissettirecektir. Şu halde, başlangıçta kabulü zarurî olan bir kaide hiçbir iktisadî meseleyi tek başına düşünmemek ve hal çaresi olarak başvurulacak tedbir veya tedbirlerin ancak bütün iktisadî bünyeye ne tarzda ve ne şiddetle sirayet edeceğini tahmin ettikten sonra nihai kararı almaktır. Meselâ istihsal davasını halletmek istediğimiz farzedilirse, bu maksat için fiyatlar seviyesini yükseltmek tedbirini seçtiğimiz takdirde, elbette bu tedbir tesirini sade istihsal üzerinde değil, aynı zamanda diğer iktisadî sahalarda da gösterecektir, meselâ malî sahada, millî gelirin taksimi meselesinde, haricî ticaret sahasında.

Binaenaleyh, bir iktisadî siyasetin hedefi tayin edilirken, iktisadî vaziyetin başlıca meselelerini gözönünde bulundurmak, seçilmiş hedefe yarınacak tedbirlerin muhtelif tesirlerini hesaplamak ve buna göre nihai kararları vermek lâzımdır. Herhalde iktisadî meseleleri bir kül olarak nazarı itibara almak şarttır. Fakat bunu söylemekle, tek bir iktisadî siyasetin bütün iktisadî meseleleri birden halledebileceğini kasdetmek istemiyoruz. Bütün meseleleri birden halledebilecek bir siyaset yoktur ve olamaz, fakat fevkalâde mühim ve müstacel telâkki ettiğimiz hedeflere bizi yaklaştırıp, diğer meselelerin hallinin tehirini veya belki gecikmesini zarurî olarak kabul eden bir iktisadî siyaset bulmak mümkündür. Bu görüşe dayanarak, iktisadî vaziyetin başlıca meselelerini gözden geçirip, bunları, kendimize göre, bir müstaceliyet ve ehemmiyet sırasına koyalım. Bunu yapınca, iktisadî siyasetimizin hedefleri kendiliklerinden meydana çıkacaklardır.

Bugünkü iktisadiyatımızda çarei hal bulunması icap eden başlıca şeyler, enflasyon halinin neticeleri, istihsal davası ve haricî ticaret meselesidir. Bu meseleler arasında, bugün için en çok ehemmiyet ve müstaceliyet arzeden hangisidir? Gerek iktisadî, gerek içtimai bakımından, enflasyon neticelerinin tasfiyesi meselesinin, diğer meselelere nazaran daha ehemmiyetli ve müstacel bir mahiyette olduğu kanaatindeyiz. Biliyoruz ki enflasyonun başlıca neticesi olarak, sabit ve dar gelirli dediğimiz sınıfın vasatî geliriyle fiyatlar seviyesi arasında eskiden mevcut olan müvazene tamamen bozulmuştur. Filhakika, iktisadî vaziyeti gözden geçirirken görüldüğü veçhile, harp zarfında, bu sınıfın geliri vasatî olarak %50-60 yükselmiş ise, diğer taraftan hayat pahalılığı en az %400 nispe-

tinde artmıştır. Böylece, sabit gelirlilerin vasatî geliriyle hayat pahalılığı arasında büyük bir müvazenesizlik husule gelmiş veya diğer bir tâbirle, vasatî gelirin satın alma kudreti 3-3,5 defa azalmıştır. Bu halin, bütün memleket bakımından, gerek iktisadî, gerek içtimâî neticeleri çok ağırdır.

Evvvelâ iktisadî neticeleri gözden geçirelim. Memleketin umumî idaresi ve bu meyanda iktisadî işlerin nezareti memurların elinde bulunmaktadır. Büyük geçim sıkıntısı çeken ve muhtemelen bir aileyi düşünmek mecburiyetinde kalan bir insanın bütün enerji ve kabiliyetini vazifesine hasretmesi, tabii olarak çok güçleşir. Bu sebeple, memurların randıman nispeti azalır ve bu hal, bütün işler üzerinde olduğu gibi, iktisadî işler üzerinde de menfi bir tesir yapar. Para kıymetinin sukutu, memurların eskiden yapabilmiş oldukları nakdî tasarrufların hakikî kıymetini aynı nispette indirmiştir. Bundan maada, geçim zorluğu, bu memurların bundan böyle tasarruf için para ayırmalarına imkân vermez. Bu vaziyetin neticesinde, memurların, para veya mal sahibi olmak emeliyle, dürüst çalışma ve ilerleme gayretlerine sekte vurulmuş olur. Umumiyetle, dar ve sabit gelirlileri çalışmaya teşvik edici sebeplerden hiç olmazsa malî saiklerin kuvveti azalmış, hattâ yok olmuştur. Hülâsaten, enflasyon, memleket işlerinin idare ve mürakabesinden mes'ul olan sınıfın çalışma verimi üzerinde menfi bir tesir yaratmakta ve bundan da iktisadî işlerin gidışı, umumiyetle çok mutazarrır olmaktadır.

Enflasyonun içtimâî neticelerine gelince: enflasyonun bir nevi adaletsizlik yarattığını gördük. Bir taraftan muayyen bir zümre çok miktarda para kazanıp para sarfederken, diğer taraftan geniş bir zümrenin, cüz'î bir gelikle, geçinme güçlükleri içinde çabalaması umumî bir içtimâî huzursuzluk yaratır ve hattâ mevcut içtimâî nizam üzerinde menfi tesirler yapabilir. Bunun ne kadar ciddî bir mesele olduğu aşîkârdır.

Ümit ederim ki, yukarıdaki mülâhazalar, vasat ve dar gelirlerin satın alma kudretini, kısmen dahi olsa, arttırmanın ehemmiyetini tebarüz ettirebilmiştir. Açığın hiç olmazsa bir kısmının kapatılması, diğer bir tâbirle, gelirlerle fiyat seviyesi arasında yeni bir müvazenenin teessüsü, iktisadî kalkınmanın ilk nazarda, birinci şartını teşkil ediyor. Şüphesiz ki, diğer iktisadî meseleler, ezcümle istihsal meselesiyle haricî ticaret meselesi de büyük ehemmiyet arz ediyorlar. Zaten, sonradan da görüleceği gibi, yeni bir müvazenenin teessüsü, uzun bir vâdeden, büyük bir derecede istihsal dâvasının halline, istihsal dâvasının halli ise de, gene yakından, haricî ticaret meselesinin halline bağlıdır. Böylece bu muhtelif meseleler zincirleme halinde birbirlerine bağlıdır. Bununla beraber, bunlardan birini en mühim ve müstacel telâkki etmeğe karar verip, tedbirlerimizi buna göre yöneltmek mecburiyetini yukarıda belirttik. Dediğimiz gibi,

muayyen bir meseleyi halletmek maksadiyle, alınacak tedbirlerin bazıları diğer meselelerin halline belki mâni olacak veya bunu muvakkaten geciktirecek mahiyette olabilir. Misal kabilinden, mücerret olarak, fiyat seviyesinde yapmak istiyebileceğimiz değişikliklerin tesirini, her üç meselenin zaviyesinden tetkik edelim. Fiyatları indirmeye karar verdiğimiz tasavvur ediyorum. Elbette ki gelirler ile fiyatlar arasındaki açığı kapatmak ve yeni bir müvazene bulmak bakımlarından, fiyat seviyesini indirmek zarurî olacaktır. Buna mukabil, bu tedbirin istihsal üzerindeki tesirini düşünecek olursak, fiyat seviyesinin inmesi müstahsil ve müteşebbisler üzerinde umumiyetle aksi tesir yapacak ve istihsalin gerilemesine sebebiyet verecektir. Nihayet gene fiyat seviyesinin inmesinin ihracatımız üzerinde müspet bir tesiri olacak ve böylece bugünkü harici ticaret meselemizin halline yardım edecek. Görüyoruz ki, fiyatları indirmek tedbiri, karşılaştığımız iktisadî meselelerin ikisi üzerinde müspet, biri üzerinde ise menfi tesiri olacaktır. Düşünülebilecek başka tedbirlerin muhtelif tesirleri hakkında bu şekilde misaller verebiliriz. Fakat buna lüzum yoktur. Şimdiki halde, bir meseleye dair alınacak herhangi bir tedbirin, diğer meseleleri de aynı zamanda muhakkak halletmeyeceğini görmüş olduk.

Binaenaleyh, iktisadî siyaseti tayin ederken, bizce takibi lâzım gelen usul bir ana hedef intihap edip, o hedefin tahakkukuna yarıyacak tedbirleri tespit etmektir. Bu yapıldıktan sonra, esas tedbirlerin, talî iktisadî hedeflere nasıl tesir edeceğini araştırmak ve kabilse bu hususlarda itmam edici tedbirler bulmak icap edecektir. Diğer hedeflere nispeten, ana hedef daima ön plânda tutulmalıdır.

Bu şekilde, iktisadî siyasetin çizilmesinde bizce doğru olan usulü tespit ettikten sonra, kısaca iktisadî siyasetin matuf bulunması icap eden başlıca hedefleri tekrar edelim. Ana hedef, sabit ve dar gelirli sınıfın gelirleriyle fiyat seviyesi arasında mevcut olan müvazenesizliğin giderilmesi olacaktır. Harpten evvelki vaziyete dönmek imkânsız olduğu için, bu hedefe, yeni bir müvazenenin teessüsü ismini de verebiliriz. Talî hedeflerin birincisi, iktisadî faaliyetlerin geliştirilmesi davası ve ikincisi de harici ticaret davasıdır. Bundan sonraki işimiz, bu hedeflerin icap ettireceği tedbirlerin, sırasıyla, münakaşasını yapmak olacaktır.

IV. GELİRLERLE FİYATLAR ARASINDA YENİ MÜVAZENE.

Gelirden bahsettiğimiz zaman, sabit ve dar gelirli sınıfın bugün kazandığı vasatî bir geliri kastediyoruz. Bu vasatî geliri takribî olarak hesap etmek için kâfi istatistiklere malik değiliz. Bu hesap için, muhtelif

gelir seviyeleri kategorilerine giren resmî veya gayri resmî maaşlı ve ücretlilerin adetlerini bilmek icap ederdi. Kaba olarak, vasatî gelirin belki ayda 100 ile 150 lira arasında olduğu tahmin edilebilir.

Diğer taraftan fiyatlardan bahsederken kastolunan şey, her türlü ve her nevi eşya fiyatları değil, sade geçim için birinci derecede mühim olan gıda, mesken, yakacak ve giyecek, maddelerinin fiyatları seviyesini ifade eden vasatî bir endekstir.

Nazarî olarak düşünürsek, fiyatlarla gelirler arasında açılmış açığı kapatmak için üç yolun mevcut olduğunu görürüz.

Birinci yol gelirler cephesinden harekettir. Bu yol, fiyatları sabit tutup, gelirlerin münasip surette arttırılmasından ibarettir.

İkinci yol fiyatlar cephesinden harekettir. Bu yol, gelirleri bugünkü seviyelerinde muhafaza edip, fiyatların münasip surette düşürülmesinden ibarettir.

Üçüncü yol da her iki cepheden birden harekettir. Bu yol, bir taraftan fiyatları indirirken diğer taraftan gelirleri arttırmaya çalışmaktan ibarettir.

Yeni bir müvazenenin teessüsü, sırf nazarî olarak yukarıda söylenen üç yoldan birinin takip edilmesiyle kabil olabilir. Şimdi, üç yolun icap ettirdikleri tedbirleri sırasıyla münakaşa edip pratik bakımdan bunların muvaffakiyet imkânlarını tespit etmeğe çalışacağız.

1) *Gelir cephesi:*

Dediğimiz gibi birinci yol bugünkü fiyatları sabit tutup, gelirleri münasip miktarda arttırmaktan ibarettir. Bu yolda muvaffak olabilmenin en esaslı ve birinci şartı, gelirleri arttırırken fiyatların sabit tutulabilmesidir. Yoksa, ücret ve maaşlara zam yapıp, böylece, yaratılan munzam satın alma kudretinin, kısa veya uzun zamandan sonra, birinci derecede ihtiyaç maddeleri fiyatlarına tesir etmesine müsaade etmek, yapılan zamların bütün kıymetini hiç indirmeğe müsavidir. Binaenaleyh, gelirleri arttırma yoluna gidildiği takdirde, aynı zamanda, hiç olmazsa birinci derecede zarurî telâkki edilen maddelerin fiyatlarının artmasına mâni olacak bir takyit mekanizması kurmak lâzımdır.

Bu fiyatları sabit tutmak mekanizması ne olabilir? Birinci derecede ehemmiyetli sayılan gıda, giyim, yakacak maddelerinin fiyatlarını, bugünkü seviyelerinde veyahut iktisadî bakımdan makul telâkki edilecek bir seviye ve nispette tespit ettikten sonra, bunların, bu fiyatlardan üstün fiyatlara satılmasını gayri kanunî ilân etmek ve kararlaştırılan fiyatların hakikaten piyasada mer'î olup olmadıklarını kontrol edecek olan bir

mürakabe teşkilâtı kurmak acaba maksadımıza tamamen kâfi gelir mi? Şimdiye kadar yapılan tecrübelerle istinat ederek, bu suale menfi bir cevap verebiliriz. Satışa çıkarılan maddelerin miktarları talebi karşılamağa gayri kâfi olduğu ve diğer taraftan halkın eline geçen satın alma kudretinin tedricen fazlalaştığı bir vaziyet dahilinde, kanunen tespit edilen fiyatları, kontrol teşkilâtı olsa dahi, uzun müddet için piyasaya empoze etmek çok güç bir iştir. Konulan cezalar ne kadar şiddetli ve mürakabe teşkilâtı da ne kadar iyi olursa olsun, bir taraftan fazla kâr hevesi, diğer taraftan da gittikçe artan talep, tespit edilen fiyatlara riayet edilmemesine ve binnetice karaborsaların teşekkülüne sebebiyet vereceklerdir. Arzın talebe nispeten çok az olduğu halde, fiyatları tespit edilen seviyelerde tutabilmenin ve piyasada hakikaten mer'î olmalarını temin etmenin belki yegâne çaresi vesika usulünü kabul etmektir. Asgarî ihtiyaçları hesaba katan, istihsal şeraitini gözönünde tutan, iktisadî olan fiyatlara dayanan ve iyi bir şekilde çalışan bir vesika sistemi bulmaya ihtiyaç olacaktır. Vesika usulü ancak zarurî addedilen birkaç tane birinci derecede ihtiyaç maddelerine teşmil edilir ve diğer maddelerin fiyatları serbest bırakılır veya vesikasız mürakabe edilebilir. Böyle bir vesika usulünün yolunda en büyük güçlük, bilgili ve dürüst bir teşkilâta muhakkak ihtiyaç göstermesidir. Mâmafih, harp seneleri zarfında, vesika usulü, Almanya, İngiltere ve sair bazı memleketlerde büyük mikyasta ve muvaffakiyetle tatbik olunmuştur. Teşkilât kurulduğu ve hüsnüniyet sahibi olduğu takdirde memleketimizde de işlememesi için sebep yoktur.

Şimdi fiyatları muayyen seviyelerde tespit eden bir vesika ve mürakabe sisteminin mevcudiyetini farzedelim. Bu şartlar dahilinde, gelirlerin arttırılması meselesini münakaşa edelim. Asgarî tahminler yaptığımız halde, harp evveline nispeten vasatî gelirlerin %50-60 arasında, hayat pahalılığı ise %400 kadar arttığını görmüştük. Bu asgarî rakkamlara göre, eski vaziyete yakın yeni bir müvazenenin kurulması, vasatî gelirin en az %200 nispetinde arttırılmasını, yani bugünkü seviyenin bir misline çıkarılmasını intaç ettirecektir. Vasatî geliri bu mikyasta arttırmanın, devlete, takribî olarak kaç mal olacağı hakkında bir fikir edinebilmek için şöyle bir hesap yapalım: farzedelim ki, bugün Devlet için ve Devlete bağlı müesseselerde çalışanlara, maaş ve ücret olarak verilen tahsisat yekûnu, takribî olarak 400 milyon lira olsun. Faraziyemize göre, eski muvazeneyi yeniden tesis etmek için, bütçeye ilâvesi lâzım gelen munzam tahsisat 800 milyon lira olacaktır. Sadece bu rakkamı zikretmek, ancak gelir cephesinden hareket suretiyle, yeni bir muvazeneye varmanın imkânsız olduğunu gösterir. Çünkü iktisat ve maliye ile uğraşmıyan bir insan dahi, bu kadar büyük bir miktara müsavi varidatın bulunup Devlet bütçesine

konmasına bugünkü iktisadî ve malî şartların müsaade etmediklerini kolaylıkla anlar. Eski muvazenenin tamamen iadesini istemeyip, açığın ancak yarısını kapatmak gayesiyle gelirleri arttırmıya teşebbüs edersek bile, hesabımıza nazaran, gene munzam olarak 400 milyon liraya ihtiyaç olacaktır. Bu miktarın dahi, ilk nazarda çok büyük görünmesine rağmen temininin kabil olup olmadığını münakaşa edelim.

Gelirleri arttırma yolunda muvaffak olabilmenin birinci şartı, yapılan işin hiç bir enflasyon tohumu taşımamasıdır. Binaenaleyh ihtiyacımız olan bu senelik 400 milyonluk varidatın, zaten mevcut satın alma kudretine, emisyon yoluyla net bir ilâve mahiyetinde olmaması, bilâkis, mevcut satın alma kudretinden tenzil suretiyle bulunması icap etmektedir. Böyle olunca, Devlet, bu parayı, vergi veya piyasadan istikraz suretiyle, temin etmek mecburiyetinde kalacaktır.

Senelik bütçeye yapılacak bu ilâveyi, Devlet, istikraz veya vergi yollarından hangisiyle temin etmelidir? Gelirleri arttırmaya tahsis olunacak paranın bütçenin âdî masrafları arasına girdiğinden, maliye prensiplerine göre âdî masrafın âdî gelirle kapatılması icap eder. Âdî masrafları, fevkalâde membalarla yani istikrazlarla kapatmak, semeresi yalnız bu güne ait bir işin yükünü, gelecek nesillere yükletmek demektir. Zaten iktisadî kalkınmayı tahakkuk ettirmek üzere, hükûmetin, başka işler için istikraz müracaat etmeğe mecbur kalacağından, lâzım olan meblâğı, gerek nazarı gerek pratik bakımdan, istikrazla değil, ancak vergiyle temin etmek mümkündür.

Böyle bir verginin matrahı ne olabilir? Herhalde dar gelirli olan veya devlet bütçesinden maaş alanlar yeni bir vergiye mevzu teşkil edemezler, çünkü bu esas maksadımıza aykırı olur. Köylüler ise, zaten alçak bir hayat standardı üzerinde yaşamaktadırlar. Toprak mahsulleri vergisi ve mektep inşaatıyla, harp esnasında hisselerine düşen borcu da ifa etmişlerdir. Binaenaleyh, köylülerin de yeni bir vergiye mevzu teşkil etmeleri mevzubahis olamaz. Böylece, yeni vergiye tâbi olabilecek sınıf olarak, gerek ziraat gerek ticaret ve endüstri ile uğraşan büyük ve orta müteşebbisler zümresi kalmaktadır. İktisadî vaziyeti tarif etmeğe çalışırken, harp zarfında millî gelirin taksiminde, kâr olarak müteşebbislere kalan hisse lehine ve dar ve sabit gelirli olanlara kalan hisse aleyhine de, vâki değişikliklerden bahsetmiştik. Burada tasrih etmek lâzımdır ki, beslenen bazı kânaatların hilâfına, serbest çalışmaya isabet eden hisselerin fazlaşması, muhakkak gayri kanunî ve dürüst olmıyan faaliyetlerin neticesi değildir. Bu fazlaşmada en büyük âmil, şüphesiz, iktisadî inkişafın şartları olmuştur. Bununla beraber, fırsattan istifade edip, sonsuz para kazanmak hırsına kapılanlar da mevcuttur. Herhalde, sade iktisadî şartların muva-

fık cereyanından ileri gelip, herhangi şahsî gayret ve teşebbüs mahsulü sayılamıyacak kazançların ve bilhassa gayri meşru kazançların vergiye mevzu teşkil etmeleri içtimaî ve iktisadî adalete uygundur.

Değişir gelirli sınıfın geçmiş kazançlarının, vergiye mevzu olabileceklerini kabul ettikten sonra, tasavvur edilen bu verginin ne gibi bir şekil alabileceğini düşünelim. İki hal tarzı tasavvur olunabilir:

1) Bu zümrenin tâbî olduğu mutad vergilerin ıslah ve yükseltilmesi.

2) Maksadımıza mahsus yeni bir verginin ihdası.

Bu ihtimalleri birer birer tetkik edelim. Kazanç vergisi, bugünkü halinde, kısmen karine, kısmen beyanname usullerine dayanan bir vergidir. Karine usulü eskidir ve hakikî geliri hiç bir zaman tespit edemez. Beyanname usulü, kuvvetli bir teşkilâta ve müteakıl itimada da ihtiyaç gösterir. Muhakkak ki kazanç vergisi sistemimiz esaslı bir ıslaha muhtaçtır. Yeni gelir vergisi projesiyle, bu yolda bir adım atılmak isteniyor. İslah edilmiş bir gelir vergisi veriminin bugünkü kazanç vergisine nispetle ne kadar fazla olacağını kestirememekle beraber, bilhassa vergi kaçakçılığının da önüne geçildiği takdirde, gelir vergisi veriminin kazanç vergisine nazaran mühim nisbette artacağı tahmin edilebilir. Verginin nisbetlerinde de değişiklikler yapılması düşünülebilir. Meselâ İngilteredeki «excess profits tax» e benzer bir şekilde, aşırı kârlara ait olmak üzere, yüksek vergi hadleri konulabilir. Yeni gelir vergisinin, bütçeye, her sene fazlaşan bir varidat membaı temin etmesi beklenebilir.

Bununla beraber, gelir vergisinin, bilhassa ilk zamanlarda, istediğimiz meblâğları bize temin etmekten çok uzak kalacağı âşikârdır. Yeni gelir vergisinin ilk tatbik edildiği senede 50 milyon liralık bir varidat fazlalığını temin ettiğini kabul edersek, plânımızı tatbik etmek üzere ilk sene için 350 milyon liralık munzam varidata ihtiyaç hasıl olacaktır. Yukarıda izah etmeğe çalıştığımız gibi, bu miktarı temin etmenin, gerek iktisadî gerek içtimaî adalet bakımlarından en doğru yolu, fevkalâde olarak değişir gelirli sınıfa müracaat etmek olur. Fiyatlarla gelirler arasındaki muvazenesizliğin giderilmesi neticesinde iktisadî vaziyetin istikrar peyda etmesi, bugünkü iktisadî meselelerin halli ve yeni bir kalkınma devresinin başlaması yollarında birinci şartı teşkil etmektedir. Diğer taraftan, cemiyetin içinde küçük bir zengin zümresiyle, geçimini büyük güçlülükle temin eden yoksul bir ekseriyetin mevcudiyetleri, cemiyetin istikrarı ve ahlâkı bakımından tehlikeli bir vaziyettir. Binaenaleyh bu mevzuda, biri iktisadî, diğeri içtimaî iki âmille karşı karşıya bulunuyoruz. Tasavvur edilen vergi, bir harp kazançları vergisi mahiyetindedir. Üç sene evvel tatbik edilen varlık vergisi, prensip itibariyle, membaları ne

olursa olsun bütün servetlere şâmil bir sermaye vergisi mahiyetinde idi. Burada mevzubahis vergi, sade harp zarfında muayyen bir miktardan fazla kazanç temin eden teşebbüslere ait olacaktır. Meselâ bütün harp esnasında safi kazançları 50.000 liranın üstünde olduğu tahmin edilen bütün müteşebbisler bu verginin hudutları içine alınabilir ve bir beyanname vermeğe davet edilebilirler. Tabiatıyla vergi hadleri progressif mahiyette olur. Yani, meselâ 50.000 liralık kazançlar için vergi haddi ufak bir nispetle başlayıp, kazanç miktarı arttıkça vergi haddi de yükselir. Vergiyi hazırlayacak heyet tam salâhiyetli, bitaraf ve mütehassıs kimselerden teşekkül eder. Bunlar piyasa hakkında esaslı tetkiklere ve beyannelere istinaden, vergi miktarlarını tespit ederler. Tespit edilen vergi miktarlarının ödenmesi hususunda, mükelleflere makul bir müddet bırakılır ve ödeme için âzamî kolaylıklar yapılır. Vergide itiraz hakkının kabul edilmesi ve verginin normal yollarla idaresi yeni verginin esas prensiplerinden biri olmalıdır. Varlık vergisi tatbikatında görülen prensip aykırılıklarından, noksanlardan ve haksızlıklardan, kat'î olarak kaçınmak şarttır. Bu işin muvaffakiyetle başarılmasının güç olduğu takdir edilmekle beraber, iyi niyetle ve metodik olarak hareket edildiği takdirde, bir neticenin temini belki imkânsız değildir. Davanın ehemmiyetini tebarüz ettirmek, tesisi istenen iktisadî istikrarın, bütün memleketin ve bilhassa ferdî teşebbüs sahiplerinin menfaatına olduğunu izah etmek, yapılan fedakârlıkların meyvalarının yarın herkesçe hissedileceğini anlatmak, bu uğurda yapılması icap eden işler meyanındadır.

Yukarıki şartların tahakkukunu farzedip, mevzubahis vergilerin randımanları hakkında bazı tahminlerde bulunalım. Gelir vergisinde yapılacak değişikliklerden, birinci sene için, belki 50 milyon liralık bir varidat fazlalığı umulabileceğini, ve fakat yeni usul tekemmül ettikçe fazlanın gittikçe artacağını yazmıştık. Bir defaya mahsus olacak bir harp kazançları vergisinden ne kadar varidat beklenebileceğini kestirmek güçtür. Varlık vergisi takribî olarak 300 milyon lira temin etmişti. Fakat tahminimizi bu rakkama istinat ettirmek bizi yanıltabilir, çünkü mahiyet ve tatbikat itibarıyla aralarında fark olacaktır. Mevzubahis verginin bırakacağı varidat, fevkalâde harp kazançları mecmuuna ve verginin hadlerine bağlı olacaktır. Gayet kaba bir tahmin olarak varidatın 200 ile 250 milyon lira arasında olacağını kabul edelim. Yukarı tahminlere göre, bu vergiler, gelirleri istediğimiz kadar arttırmak için takriben ihtiyacımız olan 400 milyon lirayı bize tamamiyle temin edemeyeceklerdir. Bundan maada söylediğimiz gibi, harp kazançları vergisi, ancak muvakkat bir mahiyet taşımaktadır. Binaenaleyh temin edeceği varidattan ancak bir sene için istifade mevzubahistir. Zâten daha uzun vadeli düşüncecek olursak iki ayrı

ihhtimali nazarı itibare' almak mümkin olur. Birinci ihtimal, fevkalâde vaziyetin bir seneye kadar nihayet bulmasıdır. O takdirde, bugün fevkalâde masraflara ayrılan tahsisatın hiç olmazsa bir kısmından başka maksatlar için istifade etmek imkânı hasıl olacaktır. O zaman bu tahsisat, sabit gelirlilerin gelirlerine yapılan zamları karşılamak için kullanılabilir. İkinci bir ihtimal daha, ilerde gelişecek olan iktisadî faaliyetlerin neticesi olarak, gelir vergisi, gümrük hasılatı ve istihlâk vergilerinin randedumanlarında bir artışın vuku bulmasıdır, ki bu artış, gene gelir zamlarına tahsis edilebilir. Mâmafih şimdiki maksadımız daha fazla kısa vadeli olup, hissedilen büyük sıkıntıyı hafifletmeğe matuftur. Bir veya iki seneden sonra şartlar düzelmezse, bunun icabına göre, iktisadî siyasete yeni bir veçhe verilebilir.

Gelirleri mebde ittihaz ederek, gelirlerle fiyatlar arasındaki açığı kapatılması meselesinin, bu zaviyeden münakaşasını böylece bitirdik. Bu münakaşadan umumî olarak çıkan neticeler şunlardır: Evvelâ gördük ki, harp evveli muvazenesini iade etmek için, bütçeye ilâvesi icap eden tahsisat o kadar büyüktür ki, bütçenin bugünkü vaziyetiyle buna tahammülü yoktur.

Gayemizi tahdit ettiğimiz ve muvazenesizliğin meselâ ancak yarısını gidermekle iktifa ettiğimiz takdirde, muayyen şartlar altında alınacak bazı tedbirlerden muvaffakiyet beklemek ihtimali belirir. Yeni bir gelir vergisiyle muvakkat olarak ihdası düşünülen harp kazançları vergisinin hasılatlarından, belki kısa bir vade için, maksadımıza kâfi miktarda varidat elde edebiliriz. Fakat bu kısmî muvaffakiyetin başlıca şartı da hiç olmazsa mühim istihlâk maddelerinin fiyatlarını sabit tutmaktır. Bunu temin etmenin belki yegâne çaresi de, hiç olmazsa istihlâk maddeleri kâfi miktarda bollanmıca kadar vesika usulüne müracaat etmek olacaktır.

2) Fiyat cephesi:

Evvelki kısımda, gelirleri arttırarak hedefe varmak imkânlarını münakaşa ettik. Şimdi de, gelirlerle fiyatlar arasındaki açığı, fiyatları indirmek suretiyle kapatmanın muvaffakiyet ihtimallerini, fayda ve mah-zurlarını gözden geçirelim.

Fiyatlar mevzuunu iki türlü mütalâa edebiliriz. Birinci şekil, dikkati fiyat seviyesinin umumî hareketi üzerine teksif etmekten ibarettir. İkinci şekil ise, muayyen bir fiyat bünyesi içinde muhtelif eşyanın fiyatını birer birer ele almak ve bunlara tesir eden âmilleri araştırmaktan ibarettir. Umumî fiyat seviyesinin hareketleri içinde, hakikî âmillerin (arz ve ta-

lep) tesiriyle her maddenin fiyatı müstakillen hareket edebilir ve böylece muhtelif fiyatlar arasında evvelce mevcut nispetler değişmiş olabilir.

Biliyoruz ki, harbin başlangıcındanberi umumî fiyat seviyesi asgari üç ve hattâ dört misli yükselmiştir. Gelirlerin bugünkü seviyelerinde sabit kaldıklarını kabul edersek, eski muvazeneye dönmek için, nazari olarak, fiyat seviyesini en az üç defa indirmek icap edecektir. Bunun mümkün olup olmadığını anlamak için, umumî fiyat seviyesine tesir eden âmilleri biraz tetkik etmek lâzımdır. Tamamiyle doğru olmamakla beraber, tecrübeler göstermiştir ki paranın kemmiyet nazariyesi fiyat seviyesinin bir izah tarzı olarak bazı şartlar altında kabul edilebilir. Bu nazariyeye göre, istihsal miktarı sabit olarak farzedilince, fiyat seviyesi, tedavüldeki nakit miktarı ve bu nakdin tedavül sür'atıyla doğrudan doğruya mütenasiptir. Şu halde, umumî fiyat seviyesini müteessir eden başlıca iki âmil vardır. Bunlardan biri olan tedavül sür'ati, istatistiğin ileri olduğu İngiltere ve Amerika gibi memleketlerde, takribî olarak hesap edilebiliyor. Memleketimize ait böyle bir hesap olmadığı için, tedavül sür'atinin vasatî olarak ne kadar olduğunu ve son seneler zarfında nasıl değiştiğini bilemeyiz. Tedavül sür'ati, halkın gelirini sarfetmek hususunda edindiği âdetlere, nakit hakkında umumî olarak beslenen itimada, iktisadî faaliyetlerin seviyesine bağlıdır. Bu âmilleri kıymetlendirmek güçtür. Binaenaleyh, tedavül sür'ati sabit farzedilecektir. Şu halde, fiyatlar seviyesine tesir eden başlıca âmil olarak, tedavüldeki nakit miktarı kalmaktadır. Fiyatlar seviyesiyle nakit miktarı arasında doğrudan doğruya bir tenasübün mevcudiyetini kabul edersek, fiyatları indirirken, bunu yapmak istediğimiz nispette de nakit miktarını azaltmamız icap edecektir. Merkez Bankası, elindeki tahvil, bono ve senetlerin bir kısmını sattığı ve böylece elde ettiği parayı sterilize ettiği, yani bir daha tedavüle sürmediği hallerde, Bankanın deflasyonist bir siyaset takip ettiği kabul edilir. Çünkü bu ameliyelerin neticesinde, menkul satışlarının tutarı kadar bir miktar para tedavülden çıkarılmış olur ve dolayısıyla, mevcut satın alma kudretinde, aynı nispette bir azalma vuku bulur. Merkez Bankasının elinde bulunan ve paraya tahvili lâzım gelen aktiflerin çoğu piyasada satılabilen devlete ait veya diğer tahvil ve bonolardan ibaret ise, malî bakımdan bu siyasetin tahakkuk ettirilmesine engel yoktur. Fakat Bankanın elindeki aktifin çoğunu, devlete yapılan avanslar veya hazine bonusu şeklindeki borçlar teşkil ediyorsa, mesele biraz değişir. Çünkü bu gibi aktifler piyasaya sürülüp paraya tahvil edilemez. Bunların realize edilmesi devletin bankaya borcunu ödemesine bağlıdır. Bizdeki fiilî vaziyet ikinci hale daha yakındır. Harp esnasında, devlet Merkez Bankasına külliyyetli miktarda borçlanmış ve bu borçlar, avans şeklini veya hazine bonusu şeklini almış-

tır. Harbin başlangıcındanberi tedavüldeki nakit miktarında görülen tezyüdü çok mühim bir kısmı yukarıda tarif edilen tarzda vuku bulmuştur.

Böylece tedavüldeki para miktarını azaltmak meselesi, Devletin Bankaya borçlarını ödemesi meselesi haline geliyor. Bu işi Devlet iki şekilde yapabilir. Birinci şekil bir bütçe fazlalığı meydana getirmiştir. Bu da, bütçede hakiki varidatı masraftan üstün tutmaktan ibarettir. Bu bütçe fazlalığı iki tarzda meydana getirilebilir: masraflar azaltılabilir veya varidat arttırılabilir. Bugünkü şartlar içinde bu iki şıkkın tatbik imkânlarını araştıralım. Bütçe masraflarının büyük ekseriyeti, memur maaşları faslına, Millî Müdafaa ihtiyaçlarına ve nafıa ve millî öğretim gibi başlıca sahalara taksim olunabilir. Memur maaşlarından ibaret olan masrafları indirmek, maaşları azaltmak suretiyle mevzubahis olamaz, çünkü bu hareket faraziyemize mugayir olur. Fakat, memur adedini azaltmak suretiyle, maaş faslı altındaki masraf yekûnunda tenzilât yapmak imkân dahilindedir. Umumî olarak hiss olunur derecede bir memur fazlalığı mevcuttur. Buna rağmen veya daha doğrusu bu sebepten dolayı idare mekanizması tam randımanla çalışmamaktadır. Büyük bir memur adedi muameleleri fazlaştırmakta, bir sürü kırtasiyeye sebebiyet vermektedir. Bugünkü memur kadrosundan daha mahdut bir memur kadrosu ile çalışmak ve her memuru daha fazla mes'uliyet ve salâhiyet sahibi kılmak, şüphesiz idare mekanizmasının verimini arttıracaktır. Mâmafih, lüzumlu olan bu tensikatın yapılması biraz da zamana mütevakkıftır. Böyle bir tedbir alınsa dahi, bundan ilk senede memur maaşları faslı bakımından, büyük tasarruf beklenemez.

Bulduğumuz siyasi vaziyet içinde, millî müdafaa masraflarını azaltmak kabil olmadığına göre, bu fasıl altında da tasarruf yapmağa şimdilik belki imkân yoktur. Lâkin, siyasi vaziyetin düzelmesiyle, bugün millî müdafaaya ayrılan tahsisatın kullanılış tarzı meselesi mevzubahis olacaktır. Bu tahsisat, Devletin Bankaya borcunu ödemesi ve bu şekildeki tedavüldeki nakit miktarının azaltılması için kullanılabilceği gibi, daha yukarıda tasavvur ettiğimiz tarzda, sabit gelirliilerin gelirlerinin arttırılmasına da ayrılabilir. Bu meselenin halli, nihai olarak seçilecek iktisadi siyasete bağlı olacaktır.

Nihayet Devlet bütçesinin diğer mevzubahis fasıllarında, vaziyeti tetkik edelim. Belki öğretim masraflarından tenkîsat yapmak imkânı olmasa dahi, büyük lüzum göstermiyen binalar inşaatını, masrafların daha düşük olacağı bir zamana herhalde talik etmek kabildir.

Neticede, masrafları azaltmak suretiyle bir bütçe fazlalığını meydana getirmek ihtimallerinin bir dereceye kadar mevcut olduğu meydana çıkar.

Varidatı arttırmak meselesine gelince, gelirler cephesinden hareket ederek, mevcut muvazenesizliği gidermek meselesini münakaşa ederken, yeni varidat kaynakları olabilecek bazı vergi tasavvurlarından bahsettik. Bunlara ilâveten, zaten yüklü olan vergi bünyesini daha fazla genişletmek mevzubahis olamaz. Fakat mevzubahis olabilecek bir mesele, tasavvur edilen vergilerden alınacak varidatı, gelirleri arttırmaya tahsis etmeyip Merkez Bankasınca yapılacak deflasyonist bir siyasetin uğrunda kullanmaktır. Gene bu husustaki nihai karar, gelirleri arttırmak veya tedavüldeki nakdi azaltmak tedbirlerinden hangisinin, en müessir şekilde, karşılaştığımız muvazenesizliği gidereceği hakkındaki kanaata bağlı olacaktır.

Devletin Bankaya borcunu ödemesi için mevcut ikinci imkân da, Devletin, başkasından borç isteyip, ondan aldığı parayla eski borcunu ödemesidir. Bu başkası da halktır. Bu ameliye bir nevi borç konsolidasyonundan ibarettir. Kısa vadeli veya vadesiz avans ve Hazine bonoları, bu suretle uzun vadeli Devlet istikrazı tahvilleri şekline girmiş olurlar. Bu ameliyenin fayda ve mahzurlarına gelince, tabiatıyla esas faydası tedavüldeki nakit miktarı üzerindeki tesiridir. Filhakika, Devlet halktan istikraz yapınca, tedavüldeki naktin bir kısmı Devletin eline geçmiş olur. Devlet bu nakitle Merkez Bankasına borcunu öder, Banka da, borcu ödendikçe, karşılık olarak elde ettiği parayı iptal eder. Böylece, istikraza müsavi bir miktar nakit, devamlı olarak tedavülden çıkmış olur. Ameliyenin mahzurlarına gelince, Devletin zaten bilhassa iktisadî kalkınma gibi başka maksatlar için istikraza müracaat etmek mecburiyetinde olduğunu hatırlamak lâzımdır. Buna ilâveten külliyetli miktarda kısa vadeli borçları uzun vadeli borçlar haline getirmek, halkın tasarruf kabiliyeti bakımından imkânsız bir iş olacaktır. Nihayet de, ancak yüksek sayılabilecek faiz hadleriyle yapılacak olan bu nevi istikrazların gelecek nesilleri uzun müddet yük altında tutacağını hatırlamak icap eder.

Bu mahzurlara rağmen, piyasanın müsaadesi nispetinde bir konsolidasyon ameliyesine girişilmesi, umumî bir deflasyon siyaseti çerçevesinde, fiyat seviyesini indirmek bakımından faydadan hâli kalmıyacaktır.

Umumî fiyat seviyesini düşürmeğe matuf tedbirlerin bir kısa münakaşasını yaptık. Devlet bütçesinde masrafları bir dereceye kadar azaltmak ve munzam hakikî varidat temin etmek imkânlarının mevcut olduğu kanaatine vardık. Umumî deflasyonist bir siyasete âlet olabilecek bazı tedbirlere işaret ettik. Bunlar sayesinde, umumî fiyat seviyesinde hangi nispette bir indirme yapmak kabildir, bunu tahmin etmek güçtür. Tetkiki icap eden diğer bir mesele de, girişilecek deflasyon siyasetinin nasıl bir sür'atle inkişaf edeceği ve ne kadar ileri gitmesinin doğru olacağı meselesidir. Eski muvazeneğe dönmek arzu edildiği farzedilirse, yapacağımız

deflasyon miktarının bugünkü fiyat seviyesinin üçte birine indirecek büyüklükte olması icap etmektedir. Bu hesaba göre ve fiyatlarla tedavüldeki nakit miktarı arasındaki münasebete dair farazyemize dayanarak, nakit miktarı 900 milyon lira raddelerinden 250 - 300 milyon lira raddelerine düşürülmesi icap ediyor. Deflasyon tedbirleri münakaşa edilirken, bu tedbirlerin nispeten mahdut olan tatbik kabiliyetleri tebarüz ettirildi. Binaenaleyh, bunların sayesinde, tedavüldeki nakit miktarında, yukarıda yazılı nispet dahilinde bir sukut meydana getirmek katiiyen mevzubahis olamaz. Bundan maada bu vüs'atte bir deflasyon istihali felce uğratacağı gibi, bütün iktisadî bünyeed büyük bir bedbinlik ve sarsıntı tevlit edecektir. Bu mülâhazalar büyük mikyasta bir deflasyon siyasetini imkân ve ihtimal dahilinden çıkartmaktadır. Bununla beraber, çok daha küçük mikyasta bir deflasyon hareketine girişmeğe mâni olabilecek hiç bir nazari ve pratik sebep ortada görünmüyor. Meselâ, ilk hamlede, tedavüldeki nakit miktarını onda bir nispetinde indirmek ve fiyatlarda buna muvazi bir sukut tevlit etmeğe çalışmak imkân dahilinde görünmektedir. Bu hareket, bir başlangıç teşkil edebilir ve tedricî hamlelerle deflasyon hareketi, temkinli bir surette genişletilebilir. Mâmafih şüphe yok ki, böyle tedricî bir deflasyonun dahi bir hududu vardır. Bir daha tekrar edelim ki deflasyon hareketi hiç bir zaman eski fiyat seviyesini ihya edecek kadar ileri götürülemez. Fakat tedricî bir deflasyon ameliyesinin sonunda bugünkü fiyat seviyesini, meselâ %30 nispetinde indirmek belki tasavvur edilebilir. Böyle bir deflasyon hareketinin, iktisadî bünye üzerinde umumî tesirleri acaba ne olur? Deflasyon hareketinin maksadı ve yapılış tarzı iktisat mehafili tarafından iyice benimsendiği takdirde, umumî tesirin fena değil, iyi olacağı kanaatindeyim. Çünkü her makul müteşebbis bugünkü yüksek fiyat seviyesinin sun'î olduğunu ve bir çok bakımdan büyük bir mahzur teşkil ettiğini takdir etmektedir. İktisadî hayatta nihaî bir istikrarın meydana gelmesi herkesçe temenni ediliyor. Tasavvur edilen şekilde bir deflasyon siyasetinin, istikrarı müjdeliyecek işaretlerden biri olacağına şüphe yoktur.

Şimdiye kadar, fiyatlar umumî seviyesinin, malî bakımdan nasıl düştürülebileceğini tetkik ettik. Bundan sonra, muhtelif malların fiyatlarını teker teker müteessir eden hakikî âmillerin ve fiyat politikasına ait bazı umdelerin münakaşasına geçelim.

Asıl hedefimiz, gelirlerle başlıca maddeler fiyatları arasında yeni bir muvazene bulmak olduğuna göre, dikkatimiz bilhassa geçim için zarurî olan maddelerin fiyatları üzerine teksif edilecektir. Bir fiyat politikası, umumî fiyat seviyesinin gidişine bir istikamet vermekle beraber fiyat bünyesi içinde de muhtelif fiyat nispetlerini, iktisadî adalet umdelerine

göre, nazarı itibare almak mecburiyetindedir. Şöyle ki bilûmum istihlâk maddelerinin, birinci derecede zarurî, ikinci derecede zarurî ve lüks eşya gibi üç sınıfa ayrılabilirdiğini tasavvur edersek, iktisadî adalete riayet eden bir fiyat politikası, birinci derecede zarurî eşya fiyatlarının tam bir mürakabe ve tahdit altında bulundurulmasını ve hattâ tespit edilen fiyatların bir vesika usulüne dayandırılmasını icap ettirirken, ikinci derecede zarurî eşyayı daha gevşek bir kontrole tâbi tutacak, lüks eşyanın ise, her türlü fiyat tahdidi ve kontrolünden hariç tutulmasını istilzam ettirecektir.

Maliyet fiyatlarına tesir eden hakikî âmillere gelince, gerek zirai gerek sınaî maliyet fiyatlarına tesir eden birinci âmil olarak ücretleri kabul edebiliriz. Ücretler hakkında kat'î istatistiklere malik olmamakla beraber, bunların memleketimizde, muhtelif şekillerde ve yerlerde, harp evveli seviyelere nispeten iki üç defa ve belki daha fazla yükseldiklerini biliyoruz. Bugün, maliyet fiyatlarının çok yüksek oluşunda ücretlerin yüksek seviyesi şüphesiz birinci derecede ehemmiyetli bir rol oynamaktadır. Umumî olarak maliyet fiyatlarının indirilmesi, büyük ölçüde ücretler seviyesinin indirilmesine bağlıdır. Ücret seviyesinin tespiti hususunda ise, emek arz ve talebinin hayatî bir rolü vardır. Serbest emek piyasasında, arzı çoğaltabildiğimiz zaman ücret seviyelerinde bir sukut beklenebilir. Garp memleketlerinde emek arzının daralmasına ve talebin çoğalmasına rağmen, ücretlerin tahdit ve mürakabesi geniş bir teşkilâta havale edildiği için, harp esnasında ücretlerin fazla artmasına mâni olunmuştur. Bizde böyle bir teşkilât kurmak mevzuubahis olmamıştır. Şimdi de bu tedbire başvurmak için çok geçtir. Binaenaleyh, ancak emek arzının artırılması imkânının bulunmasile ücretlerde bir sukut beklenebilir.

Ücretlerden maada bizde bilhassa sınaî maddelerin maliyet fiyatlarına tesir eden bir cihet de bilûmum teşebbüslerin idare masraflarıdır. Rasyonel bir tarzı idare, teşebbüste çalışan her ferdin, teşebbüsün istihsalinin kıymetine en az, maaşı veya ücretine muadil bir kıymet ilâve etmesini istilzam ettirir. İfade ettiği kıymet, bunun altında olursa, o insanın o teşebbüsteki çalışmasına nihayet verilmesi icap eder. İktisadî ve rasyonel bir istihsal tarzının başlıca umdelerinden birini teşkil eden yukarıdaki kaideye hususî teşebbüsün uyması icap eder, yoksa uzun müddet mevcudiyetini idame ettiremez. Fakat Devletin idare ettiği iktisadî teşebbüsler çok defa bu kaideden uzaklaşırlar ve lüzumsuz derecede büyük kadrolar kullanmağa meylederler. Memleketimizde, şeker, mensucat, kömür, demir ve nakil vasıtaları gibi mühim teşebbüslerin ekserisinin Devlet tarafından idare edildiğini hatırlarsak, bu gibi teşebbüslerin istihsal ve işletme tarzlarında, rasyonel bir usule bağlı kalmalarının ehemmiyetini meydana çıkarmış oluruz.

Maliyet fiyatlarına tesir eden bazı umumî unsurları kısaca gördükten sonra, birinci derecede zarurî maddeler fiyatlarının, sun'î olarak nasıl indirilebileceğini veya alçak tutulabileceğini tetkik edelim. Bu hususta evvelâ aşağıdaki prensip kabul edilmelidir. Birinci derecede zarurî olan bir madde bir gelir vasıtası teşkil etmemelidir. Belki bu gibi maddelerin, istihlâk vergilerinden tamamiyle muaf tutulmaları, bütçenin malî zaruretleri bakımından imkânsızdır. O halde bütçe siyaseti bu kabil vergileri asgariye indirmek çarelerini araştırmalıdır. Vasıtalı vergiler, vergi yükünün dağıtılması bakımından, cemiyetin fakir zümresi için, zengin zümreye nispeten çok daha ağır bir yük teşkil ederler. Vasıtalı vergiler, bilhassa zarurî geçim maddeleri üzerine konuldukları zaman, adaletsizlik büyük olur.

Yukarıki prensibin başka bir sonucu olarak ta, tevziatı Devlete ait, birinci derecede zarurî maddelere ait muamelelerde, Devletin sade bazı hallerde veya tesadüfi olarak meydana gelen zararları üzerine almakla iktifa etmiyerek, umumî menfaat namına, muayyen maddelerin fiyatını alçak tutmak üzere, bunları serbest fiyat altında bir fiyata satıp kasden zarara girmesi tasavvur edilebilir. Meselâ, zeytinyağın, halkın iâşesi bakımından, birinci derecede zarurî bir madde addedildiğini ve bu sebepten, bu maddenin fiyatının, herkesin satın alma kudretine uygun bir hadde indirilmesine karar verildiğini farzedelim. Zeytinyağının bugünkü fiyatının kilo başına 270 kuruş olduğunu kabul edelim. Fiyat politikasıyla, bu fiyat 170 kuruşa indirilmek isteniyor. Türkiyenin zeytinyağı istihsalî miktarının 20.000 ton olduğunu ve bu miktarın dahilî istihlâke müsavi olduğunu kabul edelim. Fiyatı 270 kuruştan 170 kuruşa indirebilmek için 20 milyon liraya ihtiyaç vardır. Devlet, varidatından 20 milyon lira ayırarak mahsulü müstahsillerden, 270 kuruştan satın alırsa, maliyet fiyatı 270 kuruş olan zeytinyağını, halka, muayyen miktarlarda olmak üzere, 170 Krs. tan satabilir. Fiyat yardımı veya «sübvansyon» ismini verdiğimiz tedbir bundan ibarettir. Bir maddenin fiyatını, sun'î bir şekilde alçak tutmak tedbiri çok defa o maddenin aynı zamanda vesikaya tâbi tutulmasını icap ettirebilir. Bugünkü şartlar içinde 20.000 tonluk zeytinyağ mahsulü, 270 kuruştan tamamiyle satılabiliyorsa, barizdir ki aynı miktar, 170 kuruş üzerinden serbest talebi karşılamağa kâfi gelmiyecektir. Kalıyor bu yardımların finansmanı. Mevcut bütçe varidatından yardım masraflarını karşılamak imkânı bulunmuyorsa, meselâ lüks eşya veya eğlence yerlerine mahsus yeni bir istihlâk vergisi ihdas etmekle, sübvansyon masraflarını karşılamak belki mümkün olur. Böylece fiyatlar cephesinden gelirlerle fiyatlar arasındaki müvazenesizliğin giderilmesi çarelerini araştırmış olduk. Umumî fiyat seviyesinde azamî olarak 1/3 nispetinde bir düşüklük mey-

dana getirmenin belki de imkân dahilinde olduğu kanaatine vardık. Deflasyon siyaseti çerçevesi içinde, birinci derecede zarurî maddeler üzerinde durarak, gerek iktisadî teşekküllerin rasyonel bir idare tarzına bağlı kalmalarıyla, gerekse bir fiyat yardımı siyasetini tatbik ederek, bu gibi maddelerin fiyatlarını indirmek imkânlarının mevcut olduğunu gördük.

Neticede, yeni bir muvazene kurmak hususunda, fiyatlar cephesinden alınacak bir çok müspet tedbirlerin mevcudiyetini görmekte beraber itiraf edilmelidir ki sırf bu tedbirler meseleyi halletmeğe kâfi gelmeyecektir. Gerçi nikbin bir tahminle, mevzubahis tedbirler belki gelirlerle fiyatlar arasındaki açığın ancak üçte birini kapatabilirler.

Gelir ve fiyat hareketlerinin birleştirilmesi:

Yeni bir muvazene kurma meselesini gelir ve fiyat cephesinden tetkik ettikten sonra, meydana çıkan müşterek netice, her iki yolun ayrı ayrı yeni muvazeneyi tamamiyle tahakkuk ettiremeyecekleri merkezindedir. Vaziyet bu olunca, aklımıza şöyle bir düşünce gelebilir: medemki, bir taraftan, gelir cephesinden hareket ederek açığın bir kısmını kapatabiliyoruz ve diğer taraftan da fiyatlar üzerinde müstakilen çalışıp, açığın yine bir kısmını kapatabiliyoruz, her iki yoldan beraberce ve aynı zamanda yürürsek açığın çoğunu kapatmış ve hedefimize çok yaklaşmış olmaz mıyız? Her iki siyaseti birden yürütmeğe kalkışırsak mühim bazı yeni güçlükler ve imkânsızlıkların çıkacağını göreceğiz. En mühim güçlük her iki siyasetin aynı zamanda finansmanı için kâfi miktarda varidat bulmaktır. Gerçi tasavvur olunan varidat membalarını, ve ileride siyasi vaziyetin düzelmesi üzerine istifadesi mümkün olacağı düşünülen tahsisatı, gelirleri muayyen nispette arttırmak veya deflasyon ve fiyat yardımları siyasetinin malî ihtiyaçlarını karşılamak yollarından ancak biri için kullanmak kabil olacaktır. Elimize geçecek olan veya istikbalde sarfının mümkün olacağını ümit ettiğimiz muayyen varidatın her iki cepheden ilerliyen bir siyaset uğurunda kullandığımız takdirde, her istikametten ayrı ayrı varacağımız netice, tek cephede müstakilen yürümek suretiyle elde edileceği tahmin edilen neticeye nispeten bittabi daha düşük olacaktır. Binaenaleyh her iki yoldan hareketle, tek yoldan harekete nazaran gelirlerle fiyatlar arasındaki açığın çok daha büyük bir nispetini kapatmak hususunda fazla ümide kapılamayız.

Yukarıdaki nazari mülâhazalardan maada, her iki yoldan ilerliyen bir siyaset başka bazı güçlüklerle karşılaşabilir. Düşen bir fiyat seviyesi karşısında gelirleri arttırmak, sabit bir fiyat seviyesinin karşısında gelirleri arttırmaktan daha güçtür. Bir yandan gelirleri arttırıp, piyasanın

lüzumlu eşyasına karşı fiili talebi çoğaltırken, diğer yandan fiyat seviyesini, sade muhafaza değil, düşürmeğe kalkışmak, fiyat mürakabe ve tahdit tedbirleri üzerindeki yükü bittabi arttıracaktır.

Bundan maada düşen bir fiyat seviyesinin bütçe varidatı ve bilhassa istihlâk, muamele gibi vergiler üzerindeki tesirini de düşünmek lâzımdır. Haddi zatında derpiş edilen tedbirleri tatbik etmek için büyük miktarda varidata ihtiyaç varken, bu varidatın eksilmesi ihtimalleri muvaffakiyet ümitlerini azaltabilir. Bununla beraber, daha uzun vadeli bir görüşle ve getireceği istikrarı nazarı itibara alarak, tedrici ve insafli bir deflasyon hareketinin, bütçe varidatı üzerinde büyük ölçüde menfi tesir yapacağını zannetmiyorum.

Mamafih bu mülâhazalar, hem fiyatlar hem gelirler yollarından birden ilerlemenin gayri kabili telif olduğu intibasını uyandıramamalıdır. Gelirleri daha mütevazı bir nispette arttırmağa ve deflasyon siyasetini de daha tedrici ve yumuşak olarak tatbik etmeğe razı olursak, iki yoldan birden hareket etmemek için sebep yoktur.

Böylece yeni bir muvazenenin tesisi hususunda takip edilebilecek siyasetlere dair münakaşamızı bitirmiş bulunuyoruz. Bu münakaşanın neticelerini belki aşağıdaki şekilde hülâsa etmek kabil olur.

1) Mevcut olan üç muhtelif siyasetten hangisinin bize en çabuk ve en müessir olarak hedefe götüreceğini nazarı olarak ve evvelden kestirmek güçtür. Pratik cihete geçilirse, gelir ve fiyat cephelerinden birden hareket etmek siyasetini seçmek için belki psikolojik sebepler mevcuttur. Gelirlerin az dahi olsa arttırılması, sabit gelirli sınıfa hakikî gelirlerinin arttığı fikrini verir ve böylece bu sınıf kendini kısmen tatmin edilmiş hisseder. Fiyat seviyesinde ve bilhassa geçim için zarurî olan maddelerin fiyatlarında, tedrici dahi olsa, bazı azalmalar elde etmek muazzam bir dert halinde duran pahalılık meselesinin halline doğru gidildiği ve iktisadî vaziyette nihai bir istikrarın meydana geleceği intibalarını uyandıracak ve herkesin zihninde müspet tesirlere sebebiyet verecektir.

2) Hangi siyaset seçilirse seçilsin, tesisini ümit edebileceğimiz muvazene, hiç bir zaman tamamiyle harpten evvel mevcut muvazeneye rücu şeklini alamıyacaktır. Çok nikbin bir görüşle, 1939 danberi fiyatlarla gelirler arasında açılan açığın ancak yarısını veya üçte birini kapatmayı ümit edebiliriz.

3) Bu tarzda yeni bir muvazenenin kurulması herhalde çok çetin bir mesele olacaktır, ve bilhassa, takyidatın kaldırılması şöyle dursun, bilâkis Devletin iktisadî hayatın bir çok sahalarında tesirli müdahale ve mürakabesini icap ettirecektir.

V. İKTİSADÎ FAALİYETLERİN GELİŞTİRİLMESİ.

Bu âna kadar, bilhassa malî bakımdan ve kısa vadeli olarak, fiyatlarla gelirler arasında yeni bir muvazeneye varmak için alınabilecek tedbirleri tetkik ettik. İktisadî siyasetin ikinci hedefi ise, istihsal davasının hallidir. Uzun vadeli bir çalışma ile, bu daav da hal yoluna girdikçe, memleketin umumî istihsali artacak, mal darlıkları azalacak, ve arz çoğaldıkça fiyatlar sukut edecektir. İşte fiyatlarla gelirler arasında muvazene tesisi hedefiyle istihsal davası arasındaki hayatî münasebet bu noktadadır. İstihsali sabit farzederek, zarurî geçim maddeleri fiyatlarıyla vasatî gelirler arasında mevcut muvazenesizliği, yukarıda gördüğümüz gibi, malî ve diğer bazı tedbirlerle bir dereceye kadar düzeltmek kabildir. Uzun vadede, muvazenesizliğin kökünden halli, ancak piyasaya arzedilen eşya miktarını çoğaltıp normal iktisadî şartlara avdet ederek, satın alma kudretini, sun'î değil, hakikî bir temele istinat ettirdikten sonra mümkün olacaktır. Şimdiye kadar münakaşasını yaptığımız tedbirler umumiyetle kısa vadeli mahiyetteydiler. İstihsali arttırmak için atılacak adımlar ise, bittabi daha uzun bir devrenin sonunda netice vermeğe başlayacaklardır. Bununla beraber, uzun vadeli diye bu davanın tehir edilmeğe tahammülü yoktur ve bu hususta icap eden şeyler şimdiden yapılmaya başlanmalıdır. Binaenaleyh istihsalin inkişafını kolaylaştıracak şartların neler olduğunu araştıralım.

İstihsale girişen her müteşebbisin gayesi, yatırılan sermaye üzerinde, normal olarak kabul edilebilecek bir kâr haddini temin etmektir. Müteşebbis, faaliyete başlamak üzere iken veya faaliyete devam ederken istikbale ait tahminler yapmak mecburiyetindedir. Bu tahminler bilhassa üç noktada temerküz eder.

A) İmal edeceği eşya veya temin edeceği hizmetin satış fiyatı. Kârın, masraflarla satış bedelleri arasındaki farktan ileri geleceği için, fiyatların umumiyetle yükselmesi müteşebbisin lehine olacak ve istihsalin çoğalmasını teşvik edecektir.

B) Maliyet fiyatlarında değişiklikler. Maliyet fiyatlarının inmesi, kârın çoğalmasına sebebiyet verdiği için istihsali teşvik edici mahiyettedir. Aksi halde, bittabi, aksi netice varit olacaktır.

C) Umumî itimat havası. Müteşebbis faaliyette bulunurken, hangi şartlarla kredi temin edeceğini, sermayesinin müdahaleden âri kalıp kalmıyacağını ve ümit edilen semerenin alınıp alınmıyacağını hesap etmek mecburiyetindedir. İktisadî bünyede itimat ve huzur havasının hâkim

oluşu yukarıdaki faktörler üzerinde müspet tesir yaratacak ve müteşebbisleri istihsale teşvik edici mahiyette olacaktır.

İstihsal iki kısma ayrılır:

- A) Devletin yaptığı istihsal.
- B) Fertlerin yaptıkları istihsal.

Bu iki istihsal tarzı arasında, gaye bakımından farklar olduğu için bunları ayrı ayrı tetkik edeceğiz.

A) Devletin giriştiği istihsalde, umumiyetle kâr gayesi ikinci plânda kalır. Bu istihsale, umumî menfaat, millî müdafaa gibi maksatlar hâkimdir. Bu itibarla, Devlet istihsalinde, satış fiyatı ve maliyet fiyatı gibi mülâhazalar esas itibariyle başlıca zemini teşkil etmezler. Bununla beraber bu mülâhazalar tamamiyle tesirsiz de kalmazlar. Devlet, fertlerle rekabât şartları altında, istihsale giriştiği vakit, daimî zararlarla çalışmayacağı gibi, inhisar vaziyetinde olduğu zamanlarda iktisadî faaliyetini, büyük kârlarla idame ettirmek istememelidir. Maamafih, Devletin iktisadî faaliyetine bir kâr, zarar zihniyetinin sokulması randıman bakımından çok faydalıdır. Bu, bilhassa büyük idarî ve bürokratik masraflar meselesinde tezahür eder.

Devlet istihsalinin arttırılması mevzubahis olunca alınabilecek muayyen tedbirler nelerdir? Her şeyden önce Devletin, üzerine aldığı istihsal branşlarında, temin edeceği kredilerle yeni tesis ve fabrikalar vücuda getirmesi veya mevcut fabrikaların kapitalini genişletmesidir.

Fertlerin istihsal sahasına gelelim. Bunların iktisadî faaliyetlerine üç başlıca unsurun tesir ettiğini söylemiştik.

A) Fiyatlar unsuru: Sırf nazarı bakımından, tedricen yükselen bir fiyat seviyesi istihsali teşvik etmek bakımından şayanı arzudur. Fakat mevcut durum karşısında, böyle bir hareketi meydana getirmek asıl hedefimize mugayir olacağı için mevzubahis olamaz. İstihsal davasının, ister istemez tedricî bir deflasyonun veya hiç olmazsa sabit fiyatların çerçevesi dahilinde halletmek mecburiyetindeyiz.

B) Maliyet fiyatları. Yeni teçhizat tedariki veya eskimiş teçhizatın yenilenmesi masraflarını evvelâ nazarı itibara alalım. Eskimiş tesisleri değiştirmek veya yeni teçhizat elde etmek fiyatları haricî ticaretin şartlarına ve inkişafına bağlıdır. Bina masrafları ise inşaat malzemesi ve işçilik fiyatlarına tâbidir. Şimdilik bu fasıllarda, fiyat sukutları değil, fiyat yükselişleri beklemek doğru olur. Tesis ve teçhizat masraflarından sonra ham madde masraflarına gelince bunların fiyatlarının müstakbel seyri

Hükûmetin umumî iktisadî siyasetine bağlıdır. Dışarıdan gelen ham maddelerin fiyatı haricî ticaret şartlarına bağlı olacaktır. Ham madde masrafları faslı altında da bir masraf sukutunu beklemek güçtür. Maliyet masraflarının üçüncü unsuru işçilik masraflarıdır. Ücretlerin sukutu iş piyasasında arzın çoğalmasına bağlıdır. Binaenaleyh işçilik masraflarının da önümüzdeki müddet zarfında düşmesi beklenilemez.

Maliyet masraflarında indirmeler meydana getirilmesi ihtimallerinin çok az olduğu kanaatine varıyoruz.

C) Fertlerin teşebbüsünü alâkadar eden üçüncü nokta da umumî itimat havasıdır. İktisadî sahada muvazene ve istikrara doğru gidilmesinin, umumî itimat havasının teessüsünde müspet tesirleri olacaktır. Bundan maada itimatın kökleşmesi, Devletin kat'î olarak kendi iktisadî faaliyet sahasını hudutlandırmasına bağlıdır. Böylece fertler bu saha dışında kalan faaliyetlere serbestçe girişmekten çekinmeyecekler ve emniyetle sermayelerini, en çok kâr ihtimali gördükleri sahalara yatırabileceklerdir.

Tasavvur edilen umumî iktisadî siyasetin neticesinde, istihsali teşvik hususunda, fiyatların seyrinden pek te lehte tesirler bekleyemeyeceğimizi kaydetmekle beraber, derpiş edilen iktisadî siyasetin takibiyle, istikrarı meydana getirmek ve itimat havasının teessüsünü sağlamak bakımından istihsali inkişaf ettirmek için müspet adımlar atılacaktır.

VI. HARİCÎ TİCARET MESELESİ.

Bu meselenin münakaşasına girmeden önce, haricî ticaretle yeni muvazenenin kurulması ve istihsalin inkişafı arasındaki münasebetleri belirtmek faydalı olur.

Bizde istihsalin inkişafı, haricî memleketlerden teknik teçhizat ve sermayenin gelmesine yakından bağlıdır. Bu gibi teçhizatı ecnebi memleketlerden satın almamız ise, onlarla geniş ticarî münasebete girişmemize ve onlara büyük mikyasta mal satmamıza dayanır. İstihsal davasının halli böylece, haricî ticaretin gelişmesiyle yakından alâkadardır. Diğer taraftan, dış memleketlere yapılan ihracatı fazlalaştırmanın başlıca şartı ihraç mallarımızın miktarını arttırmaktır. Böylece her iki mesele arasında mütakabil tesirler mevcuttur. Gene görmüştük ki, yeni bir gelirler - fiyatlar muvazenesinin kurulmasında, istihsalin fazlalaşması, uzun vadeli olsa dahi, çok esaslı bir rol oynayacaktır. Neticede, iktisadımızın en mühim davaları birbirlerine çok yakından ve sıkı surette bağlıdır.

Harici ticarete bugün karşılaştığımız en büyük güçlüğü, harici mübayaat ve diğer ihtiyaçlarımızın karşılanması için kâfi miktarda döviz temin etmekten ibaret olduğunu söyleyebiliriz [6]. Elimizde olan döviz kaynaklarını aşağıda sıralıyoruz:

1) Doğrudan doğruya emtia ihracatı mahsulü olan döviz.

2) Görünmiyen ihracatın getirdiği döviz (Görünmiyen ihracat şu hususları ihtiva eder: Ecnebi seyyahların memlekette bıraktıkları dövizler, denizciliğin getirdiği varidat, Türklerin ecnebi memleketlerdeki sermayelerinin getirdiği temettüleri, bankacılık komisyonları, v.s.).

3) Harice altın satışından elde edilebilecek döviz.

4) Harici krediler vasıtasıyla temin edebileceğimiz döviz.

Bu kaynakları birer birer gözden geçirelim ve bunlardan istifade imkânlarını araştıralım.

1) Bugünkü şartlar altında kısa vadede mal ihracatımızın genişlemesi için halledilecek başlıca iş, fiyat ve istihsal miktarı meseleleridir. Son seneler zarfında, ihracat maddelerimizin fiyatları, umumî fiyat seviyesinden daha büyük artışlar kaydetmiştir. Diğer taraftan, harbin başlangıcındanberi dünya fiyatlarının kabaca bir misli arttığını kabul edelim. Buna mukabil ihraç maddelerimizin fiyatları beş altı defa yükselmiştir. İç ve dış fiyatları arasındaki fark harp esnası ihracatımıza tesir etmedi, çünkü o devirde muharip memleketlerin mallarımıza çok ihtiyaçları vardı. Fiyatlar ne olursa olsun mallarımıza alıcı çıkıyordu. Harp bitince bu şartlar değişti ve daha normal usuller cari olmağa başladı. Bütün siyasi ve iktisadi şartlar tamamiyle normale avdet ettikleri zaman mallarımızı bilhassa Amerikaya, sterling mintakasına ve bazı Avrupa memleketlerine satmak için, fiyat farkı meselesinin halli lâzım gelecektir.

Bu hususta, evvelâ şunu kaydetmek lâzımdır ki, umumî deflasyonist bir siyaset takip edilecek olsa bile, tedricî bir fiyat sukutu, ihraç maddelerinin fiyatı meselesini halletmekten uzak kalacaktır. Fiyat ayarlanmasını temin için iki yol vardır. Birinci yol, Devletin, bütçesinden ayıracağı ödeneklerle ihraç mallarının fiyatlarını doğrudan doğruya indirmeğe teşebbüs etmesinden ibarettir. Nazarî olarak Devlet, maliyet fiyatıyla münasip bir dış fiyatı arasındaki farkları müstahsillere ödeyebilir ve böylece malların harice daha ucuza satılmasını temin edebilir. Maamafih, ihraca-

[6] Etüdü, 1946 Eylül devalüasyonundan evvel yazıldığı nazarı itibara alınmalıdır.

tımızın miktarı ve elde edilmesi icap eden fiyat sukutu nispeti düşünülecek olursa, bu usulü bütün ihracatımıza teşmil etmenin, malî bakımdan imkânsızlığı meydana çıkar. Bununla beraber, bu usulün, ihracı bilhassa teşvik olunmak istenen bazı maddelere tatbiki belki mümkündür. İkinci yol ihraç maddelerinin fiyatlarını değil, paranın haricî değerini indirmekten ibarettir. Filhakika paramızın değerini %50 nispetinde indirirsek, otomatik bir tarzda, bütün ihraç maddelerimizi %50 nispetinde ucuzlatmış oluruz, çünkü fiyatlar sabit kaldığı takdirde, ecnebi ithalâtçıların her hangi miktarda ve fiyatta bir malımız için, kendi dövizleri cinsinden yatıracakları para, eskisine nispeten %50 eksik olacaktır. Görülüyor ki paranın kıymetini indirmek tedbiri, (buna devalüasyon ismi veriliyor) serî olarak ihracatın lehine neticeler meydana getirmektedir. Yalnız bu tedbirin istenilen neticeyi sağlayabilmesi için, bir şartın tahakkuku lâzımdır. Bu şart da, dahili fiyatların sabit kalmaları veya yükselirlerse dahi, hiç olmazsa devalüasyon nispetinden alçak bir nispette yükselmeleridir. Devalüasyon tedbiri alındıktan sonra ihraç malları fiyatların her yükselişi tedbirin müessiriyetine hâlel getirir. Bu fiyatlar, devalüasyon nispetinde yükselirlerse, devalüasyonun hiç kıymeti kalmaz ve neticede devalüasyondan evvelki vaziyete rücu etmiş oluruz. Maalesef, bizzat devalüasyonun neticesi olarak umumiyetle, dahili fiyatlar seviyesini tespit etmek işi güçleşmektedir, çünkü devalüasyonun neticesinde bütün ithalât mallarının fiyatları yükselir.

Demıştik ki emtia ihracatımızın daha uzun vadeli ikinci meselesi, miktar meselesidir. Nüfusu ve ihtiyaçları gittikçe artan memleketimizde iktisadî hayatın genişlemesini ve kalkınmasını sağlamak için, yakın âtîde gittikçe artan miktarda, sermaye mallarına ve teçhizatına ihtiyacımız olacağı şüphesizdir. Bu gibi malları ise, ancak dışardan temin edebiliriz. Devamlı olarak mezkûr ithalât mallarının fazlaşması, bugünkü seviyesinden çok yüksek bir ihracat haddine bağlıdır. Binaenaleyh, kendilerine karşı son senelerde haricte talebin fazlaşacağı ümit edilebilen, meselâ, buğday, kömür, pamuk, tütün, kuru meyva, nebatî yağlar gibi belli başlı ihraç maddeleri istihsalinin, devamlı olarak, arttırılmasını istihdaf eden bir plân hazırlamalı ve yeni maddelerin ihracını mümkün kılacak tedbirler araştırılmalıdır.

2) İkinci döviz kaynağı, görünmeyen veya gizli ihracattan ibarettir. Bu fasılda, herhalde en mühim rolü oynayacak kaynak, turizm varidatıdır. Ötedenberi bu meselenin ehemmiyeti üzerinde durulmakta ve turizmin teşkilâtlandırılacağından bahs olunmaktadır. Maamafih, henüz bu hususta esaslı tek bir adım atılmamıştır. Ecnebi sermayenin turizm işine iştirak ettirilmesi, davanın hallini herhalde kolaylaştıracığı söylenebilir.

3) Üçüncü döviz kaynağı olarak altın stokumuzu zikretmiştik. Son seneler zarfında gerek borçlanma suretiyle, gerek harici ticaretimizin harp esnasındaki aktif bilançosunun mahsulü olarak, Merkez Bankasının elinde ehemmiyetli bir miktara varan bir altın stoku meydana gelmiştir. Hususî şahısların elinde de, kıymeti malûm olmıyan bir miktar altın vardır. Türkiyedeki para sisteminde, tedavüldeki nakit miktarına mütenasip bir altın stokunun, Merkez Bankasınca, elde bulundurulması için hiç bir zaruret yoktur. Psikolojik sebepler ve eski âdetlerin tesiriyle, Merkez Bankası, aktifinin bir kısmını altın şeklinde muhafaza etmeğe devam edebilir. Önümüzdeki mesele, altın stoku fazlaştıkça azalan psikolojik faydası ile diğer taraftan altın stokunun bir kısmının harice satılmasından sağlanacak dövizlerle, memleketin şiddetle ihtiyacı olduğu sermaye teçhizatının temin edeceği faydayı karşılaştırmaktır. Herhalde bu hususta fazla tereddüde mahal olmayacağı kanaatindeyim. Büyük bir altın stokunun cüz'î bir fayda ile Merkez Bankasında yatmasına mukabil, altın stokunun bir kısmının «prodüktif» bir hale getirilmesi şüphesiz şayanı tercihtir.

4) Dördüncü döviz kaynağı harici kredidir. Harici kredi meselesi, iktisadî kalkınmamız davasıyla doğrudan doğruya alâkadardır. Diğer döviz kaynakları mahsulünden, normal ithalât ihtiyaçlarımızı karşıladıktan sonra geri kalan döviz miktarı, çizeceğimiz kalkınma, teçhizatlandırma ve sanayileşme projelerinin tahakkuk ettirilmesine kifayet etmediği takdirde, harici krediye müracaat lâzım gelecektir. Adi döviz kaynaklarından elde edilecek dövizlerin esaslı bir kalkınma plânının gerçekleştirilmesine kifayet etmeyeceği aşikârdır. Bugün harice kredi açabilecek aşağı yukarı yegâne memleket Amerikadan veya Beynelmillel Bankadan, bu maksatla kredi temin etmek yerinde ve muvaffakiyetli bir tedbir olacaktır.

Ticaretin sürat ve emniyetine engel olan bazı müesseselerin ve kırtası usullerin kaldırılması doğru olmakla beraber, harici ticaret üzerinde her türlü kontrolün hazfedilmesi şimdilik yerinde olmaz. Bilhassa ithalâtı kontrole devam edip, memlekete, lüzumsuz veya ancak ikinci derecede lüzumlu ithal mallarının girmesine ve dövizlerimizin böylece israf edilmesine mâni olmak lâzımdır .

VII. NETİCE

Bulduğumuz şartlar altında, takip edilebilecek bir iktisadî siyasetle bunun icabettirdiği bazı tedbirlerin kısa bir münakaşasını yaptık. Bu münakaşadan çıkartılabilecek umumî neticeler nelerdir ?

Gördük ki, iktisadî vaziyet, bizi karışık ve müşkül meselelerle karşı karşıya bırakmaktadır. İktisadî meseleleri basit ve tek taraflı tedbirlerle halletmek mümkün değildir. Bütün sahalarda leh ve aleyhte tesirleri nazarı itibara alan, rasyonel bir tarzda düşünülmüş, mantıkî bir küll teşkil eden ve heyeti umumiyesi itibariyle bizi muayyen hedeflere doğru götüren bir iktisadî siyasete ihtiyaç vardır. Günlük ihtiyaç veya tazyiklerin, bu uzun vadeli siyasete tesir etmesine mümkün olduğu kadar müsaade edilmemelidir.

Saniyen, kanaatimce aşırı bir liberalizme gitme, her türlü takyidatı kaldırma siyaseti maalesef kendi başına, başlıca iktisadî meseleleri hal etmeyecektir. Günün en mühim mevzuu, gelirlerle fiyatlar arasında yeni bir muvazene bulmaktır. Halbuki tamamiyle serbest bir ekonomi içinde bu gayeye varmak çok güçtür. Fiyatları tutma ve bilhassa düşürme işinde Devlete ve hükûmete isabet eden sorumluluk büyüktür.

Nihayet bilhassa tebarüz ettirmek isterim ki, burada teklif edilen iktisadî siyaset ve tedbirlerin, meseleleri muhakkak halledecekleri hususunda bir iddia kat'iyen mevzu bahis değildir. Asıl maksadım, karşılaştığımız meseleleri mümkün olduğu kadar açıklıkla vazetmekten ve bunlara bazı hal çareleri araştırmaktan ibarettir. Başkaları meseleleri, pek âlâ başka türlü görüp, değişik iktisadî siyasetler teklif edebilirler. Hattâ bunun yapılması çok sayanı arzudur. Şüphe götürmeyen ve ihtilâfa meydan vermemesi icap eden yegâne nokta, iktisadî sahada, uzun vadeyi de nazarı itibara alan ve ahenkli bir iktisadî siyasetin tayini lüzumudur.
